Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 23 суббота № 96 (13696)

1925 чылда үндезилеттингеН. Өртээ 3 көпеек.

Коммунстер! Партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин шиитпирлиг бедидиңер! Чоннуң чаагай чоруунга хууда үлегер-чижээнер-биле, күжениишкинниг ажылыңар-биле партияның ат-алдарын быжыглаңар! Эде тургустунуушкуннуң принциптерин бадыткап боттандырар дээш демисежиңер!

(СЭКП ТК-ның Май 1-ге Кыйгырыгларындан)

КРЕМЛЬГЕ БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Эде тургустунуушкунче, ниитилел амыдыралын бүгү талалыг чаартырынче, партияның угланышкынын боттандырары дээш демиселдиң байдалында, СЭКП-ниң болгаш совет улустуң амыдыралында политиктиг чүгүле болуушкуннуң бүдүүзүнде — партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының бүдүүзүнде совет кижилер Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюн үткүп турар. Кремльдиң Съездилер ордузунга апрель 22-де төөгүлүг хүнге тураскаатканн байырлыг хурал болган. Анаа Москваның болгаш Москва чоогунуң бүдүрүлгелериниң мурнакчылары, СЭКП-ниң хоочуннары, партия, совет, хөй-ниити организацияларының төөлекчилери, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, Совет Чепсектиг Күштерниң дайынчылары чыглып келген. Даштыкы дипломаттар, даштыкыдан келген аалчылар олурушкан.

17 шакта. Эштер **М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, И. В. Капитонов** оларга байырлыг хуралдың киржикчилери адыш часкаашкыннары-биле байыр чедиргеннер.

Президиумда ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргаларының орлакчылары, СЭКП МХК болгаш МК-ның секретарылары, ленинчи партияның хоочуннары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, эртемденнер, культура ажылдакчылары, шериг начальниктери, хөй-ниити организацияларының төөлекчилери.

Байырлыг хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары, СЭКП МХК-ның бирги секретары Л. Н. Зайков ажыткан.

Кремльдиң Съездилер ордузунга Совет Эвилелиниң Гимнизи байырлалдыы-биле чаңгыланып үнген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Г. П. Разумовскийниң кылганы «Социализмни чаартыры дээш, ленинизм дээш» деп илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнаан.

Байырлыг хуралдың киржикчилери «Интернационалдыг улуг көдүрүүшкүн-биле ырлааннар.

Оон соонда байырлыг улуг концерт болган.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМНИ ЧААРТЫРЫ ДЭЭШ, ЛЕНИНИЗМ ДЭЭШ

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга тураскааткан байырлыг хуралга эш Г. П. РАЗУМОВСКИЙНИҢ илеткели

Эштер!

Бүгү кижи төрелгетенге төөгүлүг апарган, улустарның үзеан-сарыылыңдан үттүндүр-бас хүн турар. Апрельдиң 22—кижилерни бодунуң чуртунуң салым-хүүзүнге, делегей хөгжүлдезинниң чорудулгазынга революсчу салдарны сөзү болгаш ажыл-херээ-биле чедирген өндүр улуг бодалчыже, Владимир Ильич Ленинче үгландырып турар. Совет улуска бо хүн — Октябрьниң баштыңчызының, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизиниң төрүттүнген хүнү —биске онза эргим.

Ленинниң төрүттүнген хүнүнде чылдың на үе бодунуң түскай демдээн арттырып турар. Бөгүн база ындыг. Оны бис партияның болгаш чоннуң эң чүгүле хөрээ—эде тургустунуушкуннуң делгем орукче үнген болгаш он-он миллион кижилерниң эрге-ажыктарынче улам ханылап кирип бар чоруур революсчу байдалдарның үезинде оны демдеглеп турар бис. Бистиң хөй националдыг улуг чуртувуска хөрбөрген чаартылгаларның хемчээли болгаш ханызы, амгы делегейге оон харыысалгалыг туружу, шиитпирлээр үжүрлүг айтырыгларның чидии болгаш нарыны эде тургустунуушкуннуң чоруп турарын ленинчи бедел-биле тулгаарын, ленинчи туруш-биле болгаш чайгылыш чок чорук-биле ажылдаарын негеп турар.

Эде тургустунуушкуннуң эчис сорулгаларының өндүр улуу партияның болгаш чоннуң кылганы маадырлыг чоруунуң өндүр улуу-биле тудуш хөлбәәлыг. Чаа социал организацияның тудуун, экономиктиг болгаш интеллектуалдыг улуг күүнү, байлак болгаш хөй талалыг культураны, амыдыралга чаяан тургускан бүгү күүлдерни, социализм тургузуктуларының салгалдарының энергиязын болгаш талантызын тудуп тургускан бис. Совет кижилер боттарын, бодунуң амгы болгаш келир үезин социализмден хоорук, оон үндезин эртинелеринден дашкаар кылдыр бодап-даа шыдаваас. Большевизмниң революсчу чаңчылдарынга партия шынчы, чоннуң дөгүмчезин билип турар, бодунуң күжүнге, марксизм-ленинчи өөредигнин амыдыралчызынга бүзүрелдиг.

Эде тургустунуушкун бистиң Ленинче, Ленинни бисче улам чоокшулаткан. Партияның ажылдан кылганы, чоннуң билгени болгаш хүлээп алганы эде тургустунуушкуннуң теориязы болгаш политиказы ленинизмниң идеялары болгаш практиказы-биле эң сырый холбашкан дээрзин бистиң социалистиг ниитилеливисти бүгү талалыг чаартыры дээш демиселдиң үш чылдары бадыткап көргүскен. Тургустунган байдалды боттуу-биле үнелеп көөр, революцияны уламчылаары-биле эргежок чүгүле кичээндиргиннери тып алыр арганың партияда барын бо чылдар көргүскен.

Ленинни номчуур, кажан-даа, иштики болгаш делегей амыдыралының динамиказын барымдаалап турган, үелериниң боттуг негелделериниң төөгүлүг эргилделериниң бүрүзүнде политиктиг улуттулганың ленинчи уран аргазын ажыглаар дөл бистиң бүгү дүржүлгавыс өөредип турар. Ленинизмниң революсчу-шүгүмчүлекчи, тургузукчу өзүзүн бадытхаары, бодунуң төөгүлүг харыысалгазының бедиинге турарын СЭКП бодунуң хүлээлгези деп санап турар.

Ленинден өөренмишаан, партия болгаш чон эде тургустунуушкуннуң угланышкынының эргежок чүгүлазынга бүзүрелди, социализмниң идеялары дээш демиселге идея болгаш мөзүг-шынар күштерин тып ап турар. Ленин-биле — кижизиг кижи-биле, улуг бодалчы-биле, политик-биле, демиселчи-биле холбашкан бүгү күүлдер биске эң үнелиг. Оон партийжи принципиалдыг чоруу болгаш революсчу коргуш чогу, политиктиг шынчы чоруу болгаш оон биче сеткилдии биске бедик үлегер-чижек болуп турер болгаш болуп артар-даа.

Ленинниң өзүлүг политиказы массаларның хөделип эгелээн черинге эгелеп турган. Ынчалза-даа масса оон кижини чардыктырбайн турган. Кижи, оон амыдыралчы эрге-ажыктары болгаш күзел-чүткүлү, оон мөзүг-шынары болгаш аксының кежии кажанда-даа Ленинниң политиказының төөгүлүг тургузу. Партия ону ленинизмниң эң кол политиктиг болгаш мөзүг-шынар талазы-биле чагыы деп хүлээп көрүп, бодунуң ажылчорудулгазынга оны бижыг, чайгылыш чок эдерер дээш демисежип турар.

Социализмниң ленинчи концепциязы— эде тургустунуушкуннуң ажыл-херектеринде

Эштер! Социалистиг тургузуушкуннуң салым-чолунга эргилделиг болган 1985 чылдың апрельден бээр бистиң чуртуларывыс өскерлип турар. Ниитилел өскерлип турар, бистер боттарывыс база өскерлип турар бис. Эде тургустунуушкун талазы-биле эгелээн ажылывыстың канчаардаа аажок улуг үжүр-дузалыы улам-на тода ажыттынган түүлүм, социализмниң ленинчи концепциязының байлаа болгаш үре-түүнелдии бистиң мурнувуста улам көскү илерип. Ленинниң теоретиктиг болгаш политиктиг номналын чогаадыкчы өзү-биле көөрүнүп чүгүлазы улам тода негеттинип турар. Ленинизмге бердинген чорук цитаталар ажыглаарының саны-биле хемчээттинмес. Хоозун шээжилээшкин мурнунда хөлүн эрттир көөдээн турган, ол революсчу теориязының үтка-шынарының үнезин күдүлеп турган. Совет коммунистер ленинчи өөредигни барымдаалаарын үжүр эдерткен чүүл деп көрбейн турар.

Чаа тургузугнуң ленинчи овур-хевирин амгы байдалдарда катап тургузарынче, оны шын эвес күүлдерден, хажыдыышкынаардан арыглаарынче, ниитилелди бектей түдүп, социализмниң арга-күжүн долузу-биле ажыдар арганы бербейн турган бүгү-ле күүлдерден адырлырынче үткүп турар бис—деп, М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумуна демдеглээн. — А кол-ла чүве — амгы делегейниң бүгү-ле боттуг күүлдерин барымдаалап турган, социалистиг ниитилелдиң чаа шынарлыг болган турарын чедип алырынче үткүп турар бис». Партияның болгаш чоннуң бөгүнгү ажыл-херектериниң, оларның келир үеге планнарының революсчу-чаартыкчы үжүр-утказын долузу-биле көргүзүп турар ниити тодарадыг ол-дур. СЭКП-ниң политиктиг шугумунуң угланышкыны ол-дур.

Социализмниң улам өзери дээрге-ле, бөгүн ленинизмниң улам өзүлдези-дир. Ол чүл дээрге —социализмниң ленинчи концепциязын теорияга болгаш практикага долузу-биле катап тургузары, оон массаларның чогаадылгазының дугайында, ажылчын ажыңныг, тараачыннарның болгаш интелигенцияның сырый эвилелиниң, экономика, ниитилел болгаш угаан-бодал амыдыралының хөй янзылыының дугайында идеяларын катап тургузары-дыр. Ол чүл дээрге — чаа тургузугну Ленинниң өөреткени ышкаш быжыглаар, сайзыраңгайжыдар: «Чүгле энтузиазм-биле эвес, а улуг революцияның тывылдырганы энтузиазм-биле, хууда эрге-ажыкка, хууда сонуургалга, боторулга-чарылгага даяныр».

Ленинниң тодаратканы орукту даап дорттаары, үе-чадаларны арта халыыры социализмниң хөгжүлдезин саададырын, дыка нарынчыдарын, социализмниң үткы-шынарын кудуладырын тоогүкүң практиказы көргүскен. Чүгле тода, бедик үнелиг социалистиг принциптер эде тургустунуушкун талазы-биле ажылга идегелдиг уг-шиг боон болур.

Ийе, Ленинниң айытканы ышкаш, социализм бодунуң дешилгелиг чоруун чүгле эң мурнакчы бүдүрүлге-техниктиг баазага ажыдып шыдаар дээрзин партия барымдаалап турар. Бөгүн ол дээрге эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннериниң үндезининге чүрттүү бүдүрүкчү күштеринге ханы эргилдии боттандырары, хөгжүлдениң экстенсивтиг оруундан интенсивтиг оруунче шиитпирлиг шилчиири-дир.

Ийе, Ленинниң баш удур көргени ышкаш, социализмниң экономиктиг системазының кол дазныр үүлү бүдүрүлге чепсек-херекселдеринге ниитиниң өнүзү болуп артып турар. Ынчалза-даа оон «ымыны-даа эвес» апарганындан, ажылдакчыларның оон хоорук чоруундан чайлаар, бүгү улуттуг, коллективтиг болгаш түс кижиниң эрге-ажыктарын дүүштүүп турар чогумчалыг ажылагый механизмин ажылдадып киирер, бистиң ниитилеливистиң бүдүжү болуп турар социал чөптүг чорук-туң принциптиниң чайгылыш чок боттанганы турарын хандырар апаар.

Ийе, Ленинниң санап турганы ышкаш, социалистиг күрүне чаа ниитилелди тургузарының дээштиг чепсээ болур ужурлуг. Советтериң боттуг долу чагыргазынга, өзүлүг демократизмге, күрүне болгаш ниитилел херектеринге ажылчы чоннуң бодунуң калбаа-биле киржилгезинге даянган, бюрократчы хажыдыышкыннар чок күрүне чүгле ындыг болуп болур.

Национал политиканың ленинчи принциптери эң-не бодүүн эвес болгаш нарын айтыырларның бирээзинге — национал айтыырга шынчы айтыкчы болуп бөгүн-даа хевээр артар. Ханы бодамчалыг анализтиң болгаш ылаптыг үнелээшкинниң үндезининге кичээнгейлиг ажылдап кылдыган национал политиканы ленинчи өзү-биле боттандырып чорудары дээрге-ле — нация бүрүзүнүң болгаш ниитизи-биле чурттуң эрге-ажыктарын улам долу чергези-биле барымдаалап көөр, ССРЭ-ниң бүгү улустарының ажыдумалышкы найыралын болгаш интернационалчы чаңгыс эвин бижыглаар дээни ол.

Ленинниң бодалы-биле алырга, социализмни долузу-биле бедыткап тургузарынга культураның болгаш цивилизацияның бедик деңнели эргежок чүгүлә. Ынчангаш социализмниң культура талазы-биле үндезини улам-на күчүлүг болгаш байлак болган турарын эде тургустунуушкун хандырар үжүрлүг.

Социализм—ол гуманизм-дир дээрзинге бис. Ленинни бадыктаткан. Партияның ажылдан кылганы, чоннуң билгени болгаш хүлээп алганы эде тургустунуушкуннуң теориязы болгаш политиказы ленинизмниң идеялары болгаш практиказы-биле эң сырый холбашкан дээрзин бистиң социалистиг ниитилеливисти бүгү талалыг чаартыры дээш демиселдиң үш чылдары бадыткап көргүскен. Тургустунган байдалды боттуу-биле үнелеп көөр, революцияны уламчылаары-биле эргежок чүгүлә кичээндирилгеннерни тып алыр арганың партияда барын бо чылдар көргүскен.

Ленинни номчуур, кажан-даа, иштики болгаш делегей амыдыралының динамиказын барымдаалап турган, үелериниң боттуг негелделериниң төөгүлүг эргилделериниң бүрүзүнде политиктиг улуттулганың ленинчи уран аргазын ажыглаар дөл бистиң бүгү дүржүлгавыс өөредип турар. Ленинизмниң революсчу-шүгүмчүлекчи, тургузукчу өзүзүн бадытхаары, бодунуң төөгүлүг харыысалгазының бедиинге турарын

СОЦИАЛИЗМНИ ЧААРТЫРЫ ДЭЭШ, ЛЕНИНИЗМ ДЭЭШ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

соңгулдалыт болуру, эргелеп. башкарылгага болгаш контрольга ажылчы чоннарның боттуг киржилгези совет нинтилелге чугула херек. Чаартылганың политиказы ынчаш эки шиңгээдип алдынар, миллион-миллион кижилерниң ону деткээн шимчээшкини калбаррар болгаш күштелир.

Эреңгей эвес, нинтилелдің үндезин структуразында, оон политиктиг системазының хөгжүлдезинге салдар чедирер ындыг демократизацияны чорударын партия айтып турар. Оон кол айтырыы — бистиң социалистиг күрүневистің политиктиг үндезини болур улус депутаттарының Советтериниң ролюн эң чугулалап бедидери, оларның бүрүн эргелерин хандырары болур. Чогум-на Советтер массаларга даянгаш, бүгү чаартылгаларга идепкейлиг киржир, чоннуң бот-башкарылгазының ат-алдарлыг болгаш ажылдап шыдаар аргалыг органы болуп, «ажыл-агый тургузуушкунунга шаптыктап турар эң улуг хорелыг күүлдерниң бирээзи» деп Ленинниң чугаалааны ведомстволарның думчуун хараар чоруу-биле чайгылыш чокка демисежир үжүрлүг. Ажылчы чоннарның күш-ажылының, амыдыралының болгаш дыштанылгазының айтырыгларын комплекстиг шиитпирлээри дээш олар харыысалгалыг болур. Ажыл-агыйны чорударынга, культура тургузуушкунунга, амыдыралдың овур-хевирин чаагайжыдарынга бүгү мурнакчы күүлдерни нептерединге Советтер инициативалыы-биле идигни берип болдурар.

Үстүнден адаанга чедир чоннуң контролюнда турар эрге-чагырганың болгаш эргелеп башкарылганың ындыг механизми чаартылганың сорулгаларынга дүгжүп турар. Азы ол — демократтыг арга-биле тургустунар болгаш ботэргелеп башкарылганы калбартырының күсели-биле сайыраңгайжын, күрүне айтырыгларын шиитпирлээринге субъективизмни, кижилерниң хөй-нинтини санал-оналын болгаш эрге-ажыктарын тоон көрбес чоруктарны болдурбайн турар. Эргелеп башкарылга аппарадын эде организастаар талазы-биле ажылды боже угландырып турар, оон сорулгазы — ажаа амгы үениң таарымчалыг арга-хевирлерин тургузары, хөлүн эрттир шүүттүг болгаш эргижирээн күүлдерден хостары, чаа чүвени дилеп чоруур, эки билир кижилерни идип үндүрери болур. Чорудуп турар эде тургустунуушкунуң түңнелинде аппарат шынар талазы-биле өскерлип, чогаадыкчы өзу-биле ажылдап, эде тургустунуушкунуңуң идеялары-биле чүрттап турзын дээш эргижирээн күүлдер чаа хевирге катап тургустунмазын чедип алыры чугула.

Өзүлүг демократчыдылга хоойлу-дүрүмну быжыглаарынга, хоойлуларны чер-черге сагыырынга болгаш оларны үрээни дээш кеземченің чайлаш чогунга үндезилеп чоруттунуп болур болгаш чоруттуттунган турар үжүрлүг. Эде тургустунуушкунуң хоойлу-дүрүмнер-биле хандырарын саадып база болбас: ол чорук чагырын дужаарының талалакчыларынга ажыглап болур, хоойлу-дүрүм нигилизминге, хөй-нинтини өлзедип турар харыысалга чок идегеттиниң демократияга удур үүлгедиглеринге дөгүм болу бээр. Моон соңгаар-даа хоойлу-дүрүмнери болгаш корум-чурумну быжыглаар, хоойлудүрүмнер үндүрериң сайзыраңгайжыдар, чоннуң бүгүниинни юридиктиг чырыдыышкынын эде тургузар апаар. Ол чокка социалистиг хоойлудүрүмнүт күрүне дугайында бодаан-даа дужүк чок.

Боттарының эрге-ажыктарының болгаш негелдериниң бүгү янзыларын илередир арганы кижилерге берип турар хөй-нинтиниң бот-идепкейлиг чоруунуң хевирлериниң өзүп база хөй янзы болуп турарынга партия байыр чедирип турар. Чаа-чаа каттыжыышкыннарның, оларның иштинде эреңгей эвес деп адаар каттыжыышкыннарның тыптып турары дыка хөй хөй-нинти институттарының ажылдап турарынга, оларның ажыл-чорудулгазының үжүр-утказынга болгаш методтарынга таарымнас чоруктың дугайын херечилеп турар. Профэвилелдер болгаш комсомол, оон-даа өске массалыг хөй-нинти организациялары, чогаадыкчы эвилелдер болгаш эки тура нинтилелдери чоннуң бүгү калбак кезектериниң эрге-ажыктарын эң улуг хемчээлдии-биле бүрүн барымдаалап көөр, илередир, оларны нинтилел депшилгезинге бараан болдурар үжүрлүг. Кижилериң социал чогаадыкчы чоруунуң калбарын өскенинден эде тургустунуушкын дээш нинти чоннуң шимчээшкининң өскерлиишкини хамааржыр болгай.

Ол өскерлиишкиннерге профэвилелдериниң эң-не идепкейлиг киржилгези чокка ындыг өскерлиишкиннер болу бээр деп партия бодаавын турар. Ол дээрге экономиктиг реформаны болгаш социал программаларны боттандырарынга, күш-ажылчы коллективтериниң бүгү амыдыралын организастаарынга бодунуң салыышкынын улгаттырар үжүрлүг хөй-нинти күш-тур.

Нинтилелди чаартырынга аныяк салгалдың туружунуң дугайында онзалаар чугаалаайн. Ам бөзин эде тургустунуушкун — күргулайында аныяктарның хөрээ апарган. Моон соңгаар оларның ролю хемчээл чокка өзер дээрэм мырыңай илдеңдир. Бо байдалдарда ооллар болгаш ыстарны кижизидери дээш ленинни комсомолдуң харыысалгазы улгадып, оон аныяктар шимчээшкининиң өзүлүг политиктиг удуртукчуу болуруңга, эде тургустунуушкунга, демократтыг чорудулгаларга аныяк кижилерни калбаа-биле хаара тударынга, оларның эрге-ажыктарын камгалаарынга чаа-чаа болдунар ергалар тургустунуп турар. Ол сагыш салыышкын бистиң хоочун салгалдың, партияның база сагыш-салыышкыны болур.

Улуг күрүнениң хамаатылары болза чогууру-биле бүрүн бердинип, үре-түнелдиг, эгелекчи өзу-биле, билдилиг ажылдап өөренир херек деп бедүүн ышкаш кылдыр сагындырар ындыг ышнны нинтилелдің, совет кижи бүрүзүнүң медерел билгениниң бистиң төлевилел алган бүгү үүлгедериистиң күүселдези хамааржыр.

Политиктиг удуртулганың ленинчи уран аргазын шиңгээдип алыр

[illegible]штер! В. И. Ленин революцы[illegible] төөгүнүң локомотивиниң[illegible] деңнээринге ынак чо[illegible] «Локомотивти дүргедеп[illegible] ону рельстерге түү[illegible]ка»—эргилделиг үеде [illegible] удуртулганың уран [illegible]ум-на ында дээрзин [illegible] Масселарны башчоннуң идепкейин [illegible]у революстуг со[illegible] чедип алырынче [illegible]шкарар —партия[illegible]лээлгезин Влади[illegible]ынчаар билип чо[illegible]

[illegible]г партия нинти[illegible]люстуг чаартылга[illegible]а баштап бар чо[illegible]-на СЭКП нинти[illegible] келген негелдезин [illegible]ан, чүрүттү бүгү [illegible]ра түткен өскер[illegible]рниң чорудулгазын [illegible] инициативазы-биле [illegible]Партия бодунуң удур[illegible]ту ролюн чаартылгаларны шапкын бурунгаар шимчедиринде, социализмниң күчүзүн улгаттырарында, ону кижиге бараалгадырында деп көрүп турар.

Партия — эде тургустунуушкуннуң сорук кириикчизи, ленинчи улуг керектің уламчылалының магадылалы. Ол, чаңгыс аай күчүлүг күрүнеде ССР Эвилелиниң бүгү нацияларының болгаш улустарының сырый каттыжыышкынын хандырып турар бүгү-улусчу интернационалчы күш боон турар.

Нинтилелге коммунистиг авангардтың удуртукчу ролюн болгаш алдар-түңдүзүн бадыткаарынга кандыг-даа ала-чайгаарлаашкынны В. И. Ленин хүлээп көрбейн чораан. Кандыг-даа алдарлыг, төөгүлүг болза, партияның авангардчы ролю оон политиказындан, массалар-биле харылзаазындан, ажыл-чорудулгазының стилинден болгаш методтарындан, оон түңнелдериндеп үжүктелир деп, ол санап чораан. Чаартылгаларның өскерлиишкининден, массалардың сеткил-хөөнүнден партияның кандыг-даа хөжүдаашкыны нинтилел медерелин хевирлээринге шыңгызы четпестериниң үржүктары болуп, тургузукчу ажылдың чорудуушкунунга үзүктелиишкинни болдура бээр.

Ленинчи политиктиг уран арганың өөредиглиг үүлү — ол чүгле төөгү эвес-тир. Ол бөгүн-даа диригг. Удуртулганың уран ергазын доктаамал шиңгээдип алырының эргежок чугулазын, нинтилелди чаартыры партияны чаартырын дүрүм өзүгаар база негээр дээрзин ол сагындырып турар. Ленинниң илерединин өзүгаар алырга, ең чугула чаартылганы, «партийжи ажылдың хевирин» эде кылыр апаргыже чедир чаартылганы негээр. Ам партия организацияларының мурнунда хөй-нинтиниң өзүп орар идепкейинің байдалдарында ажылдаарынга өөренир, бүгү-ле айтырыгларны политиктиг туруш-биле көөр база оларны политиктиг чепсек - керекселдер-биле шиитпирлээр сорулга тургустунуп келген. Партия комитетери бо сорулгаларны шиитпирлээр дээш бедик деңнелге турары — эде тургустунуушкуннуң өзүлүг штабтары болуру, бүгү коммунистерни ажылче хаара тудары ол-дур.

Политика талазы-биле ылаавылап хынаттынган ажыл-чорудулга дээрге-ле, байдалды болгаш чорудулгаларны ханы база чогуур үезинде сөөрөнір, хөй-нинтиниң санал-оналын барымдаалап көөр, чидиг тургустунган айтырыгларны чазамыктаар дээн кандыг-даа оралдажыышкыннардан өйтаалаар дээни ол. Ынчаш нинтилелде үүү боон турарын ылап көрүп база билип ап, болуушкуннарны билдилиг тодарадып, ындыг чоруктарның таарымча чок үүлдерин баш удур болдурбайн барып болур. Кабинеттерден түүп, кижилер-биле доктаамал харылзажып, олар-биле сумелеп, оларны өзүп, идепкейиниң хөй янзылыын көрүп турар. Эки коллектив бүрүзүнүң ханызындан хүлээп алган, үе-шагның өзүзүнга дүүшпейн турар бүгү үүлдерни бодунуң угаан-медерелинден болгаш ажылының стилинден арыглап, ажыл эртип турар, чаа үүлдериң эдилекчизи боон, ак сеткилдиг ажылдаар кижи бүрүзү перспективалыг болгаш удуртукчу кылдыр артарының моральдыг эргезин алыр апаар. Бир эвес ындыг эвес болза, ол бодунуң олудун чайлап бээр үжүрлүг. Ол дугайын СЭКП ТК-ның февраль Пленумунга база катап ажыт-чажыт чокка дорт чугаалаан. Шын кадр политиказы —демократчыдылга болгаш чаартылгаже угланыышкынның шиитпирлиг, чайгылыш чокка чоруттукарының магадылалдарының бирээзи боон турар.

Чуртта партияның XIX Бүгүзвилел конференциязына белеткел идепкейлиг чоруп турар. Аңаа СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлериниң күүсеттинип турарын анализтээр, беш чылдың баштайы чартыының түңнелдерин үндүрер, партияның болгаш нинтилел амыдыралын моондаа соңгаар улам демократчыдарының айтырыгларын чугаалажыр апаар. Ол конференцияга утказтур социалистиг чарыш калбарган. Массалыг информация чепсектеринге, хөй ханыг хуралдарга болгаш ужуражыышкыннарга кижилер демократчыдылга ажылдарын улам-на ханыладырын идепкейлиг деткип, оларның бодал турары-биле алырга, партийжи чыышка кичээнгейге алзын дээш төлептиг саналдарын киирип турарлар. Оларның киирип турар бүгү саналдарын ханызы-биле анализтап, бодап көөр чорук эде тургустунуушкунга улустың арга-дүржүлгазы-биле, оон айтырыгларын болгаш ажылчы чоннуң сагыш-сеткилин эки билири-биле конференцияга ужуражыр ергалыг болдурар.

Чаартылга идеологиязының туружу-биле

Эштер! Шиитпир бүрүзүнүң, практиктиг хөделиишкин бүрүзүнүң социализмниң, марксизм-ленинизмниң классиктериниң хевирлеп тургусканы алыс бүдүжүнге болгаш эчис сорулгаларынга дүүштүр шыңгыы шылгалдага таваржыры чаа нинтилелди тургузарының төөгүзүнге эң улуг, ынчалза-даа белен эвес шиңгээттингир өөредиглериниң бирээзи боон турар. Ол өөредиг партияның дидими-биле социализм дугайында мурнунда бодалдардан, чамдык байдалдарда, «ылаңгыя —кижиге чүдүүр чоруктың салдарының үезинде бодалдардан хосталыр чоруу амгы үеде онза чугула боон турар.

Ону чөрүлдээлерниң боон турары бөдүүн эвес байдалда кылыр үжүрлүг боон турар. Бир талазында, чаартылганың чорудулгаларының массалыг баазазы калбарып, эде тургустунуушкун дээш туржун турар нинтилел күштериниң эвилели быжыглып турар. Ол дээрге бистиң бурңгаар шимчээшкиниивиске идиглиг күчүлүг фактор-дур.

Өске талазында — хөй-хөй кижилер чаа байдалдарда психологтуг шиңгээлдени амдаа ап четтиктээн, ону чамдык кижилер чедип албаан, а чамдыктары харын ол нинти ажылга киржирин күзеевйн турар. Ол чорук —эде тургустунуушкунга шаптыктап турар боттуг доктар-дыр. Чогум-на оон үжүрүндан чаартылганың идеологиязы ындыг политиктиг чаңгыланыышкынны болдуруп турар-дыр: чүрттүң шилип алганы оруун тодаргай билип алырынга ол коммунист бүрүзүнге, совет кижи бүрүзүнге дузалап турар. Улустың революстуг чедип алыышкынарын чүгле эде тургустунуушкуннуң оруунга камгалап хөгжүдүп база байлакшыдып болурун, оон өске туруш нинтилелди эрткен үеже катап киирерин билип алырынга дузалап турар.

XX чүс чылдың делегейиниң чөрүлдээлериг болза-даа, бот-боттары-биле сырый хөлбаалыг, хөй хевирлиг, ынчалза-даа улам-на бодүүн бүдүштүг боон кел чыдар төөчүзүчүң байдалын көөрүнүң боттуг системазын СЭКП-ниң XXVII съездизинге ажылдап кылган. Социализм — ол делегейниң кезии боон турарынга, келир үе аңаа онаажып турарынга бызыы-биле бүзүрел-даа турар бис. Чаартылганың идеологиязы болза социализмге хамаарыштыр ленинчи үзелбодалдарның хөгжүлдезин болгаш байлакшыдыышкыны, үндезини-биле өскерилген байдалдарда оон төөгүлүг ажылхөрээ-дир.

Чогум-на чаа политиктиг угаан бодаашкынның үндезининге СЭКП социалистиг угаан-медерелди хевирлээриниң чорудуун баштап, социализм болгаш тайбың дугайында өзүлүг ленинчи идеалдар бүгү совет улустың угаан-бодал байлаа болурун чедип ап турар. Чогум-на шек ындыг көрүш-биле СЭКП кижиниң сайзыралының, чаа кижиниң— чүрттүң эвилелиниң, тургузукчуның, патриот болгаш интернационалчының, социалистиг нинтилелдің төлептиг хамаатызының быжыглып тургустунарының айтырыгларын сайгарып көрүп турар. Кижи бодунуң ажыл-хөрөктери, хөделиишкиннери дээш харыылап шыдаар, оларны шүүгүмчүлекчи өзү-биле үнелеп база угаан билир, эде тургустунуушкунуң политиктиг болгаш мөзү-шынар сорулгалары-биле шүүштүрүп билир үжүрлүг деп, ол санап турар.

Эде тургустунуушкунуң салым-чолу ындыг болганда, чүрттүң-даа, социализмниң-даа салым-чолу коммунистиң, бүгү ажылчы чоннуң угаан-бодалының эде тургустунуушкунундан хамааржыр. А бо дээрге, эштер, хөрөктің үүлүг чаңгыс талазы-дыр. Кижи чаартыкчы ажыл-чорудулгага херек кырында киржип тура, үүлүг ынчан төөгүнүң долу чергелиг киржикчизи апаар, нинтилел чорудулгарының ханы сорулгаларын билип эгелээр, амыдыралдың ендүр улуг утказын медерел билир.

Социалистиг угаан-медерел дээш демисел дээрге эде тургустунуушкунга удур үзелдерни болгаш хөөннерни, эрги угаан бодаашкынның таптаашкыннарын ажыл эртери-дир. Дедир, соңгаар көрдүнген үзел-бодалдардан хоорлурунуң дугайында чугаа чорун турары ол. Партияның политиказын долгандыр нинтилелдің каттыжарында бараан боон турар ындыг хооруушкун дугайында чугаа боон турар. СЭКП бүгү кижилерни социалистиг чаартылганың туружун эллээринче кыйгырып турар. Ол бодунуң сорулгазын стратегиг угланыышкын дээш демисежип, боттандырбышаан, эде тургустунуушкуннуң принциптеринге үндезилеттинген нинтилелдің боттуг, медерелдиг моральполитиктиг чаңгыс эвин быжыглаарында кылдыр көрүп турар.

Кол үүлге чаңгыс эп-сеткилдиг болуру дээрге үзел-бодалдарны албадал-биле дөмейлештирери дээни ол эвес. Ол дээрге тодаргай айтырыглар талазы-биле янзы-бүрү бодалдарның турып болурун, кайы-бир сорулганы шиитпирлээриниң хөй янзылыын көрүп турар. Эки коллектив бүрүзүнүг, нинтизи-биле нинтилелге ындыг-даа болур үжүрлүг. Кол айтырыгларга чаңгыс эп-сеткилдиг бооп тура, бодалсаналдарның карышкак болуру, дилээшкиннер болгаш маргылдаалар — чаңгыс эп-сеткилдиг болурунга шаптык эвес, а оон быжыгарының негелдези-дир. Демократия болгаш ажык-чарлыг чорук социализмни эвес, а дужуметсиг болгаш эргиден халбактаныр чоруктарны үзе шаап турар. Социалистиг тургузугга олар куштерни харын немээр.

Чамдык кижилер бо үүлдү харын медерел билип чадап турар. Олар бергедээшкиннерни эде тургустунуушкуннуң түңнели кылдыр көргүзерин кызыдып, демократчыдылганы болгаш ажык-чарлыг чорукту «эмин эрттире бергенин» буруу шаап, оларны анархизм болгаш «эге үндезиннерни чуүй шаап турары»-биле салчаштырып турар. Мындыг туруш чүгле политика талазы-биле хүлээп көрдүнмес эвес, а харын эде тургустунуушкунга херек кырында шаптыктыг. Чижээ, бир черге —Будүрүлге дугайында хоойлуну херекке албайн баар, өскезинге — билдилиг болгаш дескел чок, ынчангаш кайы-бирээзинге таарышлас кижини кызын-кыйа бээр, үшкүзүнге — хөй ажылды кылырынче, ындыг болганда хөйнү ажылдап алырынче чүткүлдүг кижилерге орук бербес боор-дур. А чамдык черлерде принциптер камгалаарывыс ол деп сылдап алгаш, эде тургустунуушкунче шүүт-ла дорт халдап-даа турар.

Дорту-биле чугаалаарга, эде тургустунуушкунга хөөн чок консерватиттиг күштериң удурланыышкынының дугайында чугаа чоруп турар. Чамдыкта ол, Ленинниң чугаалары дег, «бистиң күрүне аппарадының эң боктуг булуңнарындан» кээп турар-даа болгулаар. Ол таарзынмас чоруктың артында эрге-ажыктар, амыдырал-чүрттүлгениң тапталган хевирин бууралы шаап турар, бир чамдыызының чедип албааны эрге-дужаал кежиктерин, өскелериниң — ажылдан албааны орулгаларын чок кылып турар өскерлиишкиннериң мурнунга көргүүшкүндан тывылган чүгле бодун бодаар эрге-ажыктар туруп турар. Оларның кайылары-даа эде тургустунуушкунга чагдынып алган, бурунгаар шимчээшкинни чүгле өттүүнүп, а хөрек кырында дугуйну дедер талазынче долган турарлар болгай. Чогум-на олар партияның салган сорулгаларының боттанырына бүзүрел чок чоруктту тарып турарлар. Ол дээрге кижилер-биле ажылды улам идепкейлиг чорударының, амгы үеде айтырыгларның чылдагаанарын, эде тургустунуушкунуң сорулгаларын болгаш алыс утказын тайылбырлаарының база бир үндезин болур барымдаазыдыр.

Чүрттүү Октябрь сөөлүнде төөгүзүн бодамчалыг өзү-биле сайгарып көөрү чугула деп партия санап көрген, чүге дээрге социализмниң политиктиг, экономиктиг болгаш мөзү-шынар принциптериндеп моон мурнунда өйталап турган чоруктарның үржүүндан амгы үениң хөй бергедээшкиннери болдуна берген. Төөгүнүң шынныг чоруу-биле кижизидери — ол дээрге чиик эвес ажыл, хөй кижилерге ол дорту-биле хамаарышкан. А эрткен үениң дугайында чугааны ак сеткилдиг кылырынга кым-бир кижилер шүүт-ла хөөн чок турган. Чедиишкиннерни болгаш частыырларны шын-биле көрүп, бүгү совет салгалдарның, оларның шылгаранга төлээлекчиленниң чаа нинтилелдің тургузуушкунунга салыышкынын боттуубиле үнелевишаан, өөренип ап турар бис. Революцияга, социализм дээш демиселге идепкейлиг киржип чораан хөй-хөй коммунистериң чаагай адын катап тургускан. Бистиң хөй националдыг культуравыстың болгаш эртемивистиң ажылдакчыларының хөй черге уттундурган чогаалдары болгаш ажылдары чонга катап эгиттинип эгелээн.

Келир үеже орукту арыглаарынга ол ажыл дузалап турар. СЭКП чүүү-даа чажырбайн, чеже-даа ырма сынчыг болза, шынныг чоруктту сүтзүтпайн, ол ажылды уламчылаар апаар. Политикага, идеологияга, культурага, национал харылзааларга хамаарыштыр амыдыралдың ап октаамы эрткен үениң багай чүүлдерин амгы үеге удурланыштыр төөгүнү эвилелчи кылдыр ажыглаар дээн оралдажыышкыннарның хүлээп алдынмазы черле билдингир.

Эде тургустунуушкун чүүү саналдап, кижиден, бүгү нинтилелден ол чүүү негеп турарынга хамаарыштыр бүгү-ле чүүлдерни үндезини-биле ылап билип алырын кижилер амгы үеде күзеп турар. Ынчангаш бүзүредириниң методу — чонну сырый каттыштырарының эң-не кол, дээштиг чепсээ-дир. Ажылдакчыларның политиктиг кижизиттинген чоруунун бедик деңнелдиин, массалар-биле харылзаага чайгылыш чок демократизмни ол методту ажыглаары негеп турар. Бүзүредири — ол дээрге кижилер-биле хүндүткелдиг байдалды өзүгаар чугаалажыры, дужаар, тоомча чок көөр хөөнден чайлаары, барымдааларның күжүнге даяныры-дыр. Ол дээрге чугаалажыышкын кылырының культуразынга өөренири-дир. Бодунуң хүүзүнде туружун камгалаарын үзе шаап албадаары-биле, бодунуң шыныын бадыткап көргүзерин — чарлап сыгаары-биле солууру канчаптаа таарышпас.

Чүгле бодувуска хамаарыштыр эвес, харын-даа долгандыр турар бүгү делегейге хамаарыштыр чаартылганың идеологиязының туруштарындан көрүп турар бис. Чаа өзүбиле бодаашкын болза бистің чуртувуста айтырыгларны болгаш перспективаларны кижи төрелгетенниң хөгжүлдезинге бистің чуртувустың салдар чедирери оон экономиктиг күчүзү-биле улуг хемчээлге тодаргайлаттынар, чаа тургузугның кайгамчык улуг арганарын ажыл-херек-биле, үлегер-чижек-биле бадыткап көргүзүп билиривистен база шыдаарывыстан хамааржыр апаар. Эде тургустунуушкунуң, демократчыдылганың, бистің иштики болгаш даштыкы политикавыстың, бистің нинтилел амыдыралывыстың ажык-чарлыг чоруунуң үш чылдары Совет Эвилелиниң дугайында даштыкыда билиишкинни хөй үүлдер талазы-биле өскерткен, коммунизмге удур хоозун хөй билиишкиннерни чайладырынга идигни берип турар. Бистің чуртувустың, социализмниң идеяларының болгаш практиказының делегей ареназынга ат-алдары болгаш салдары бедээн.

Ленинчи өзү-биле көөрүнге үндезилеттинген партияның чогаадыкчы, чогумчалыг делегей угланыышкынының характерин, утка-шынарын, сорулгаларын чаартылганың идеологиязы тодаргайлап турар. Политиктиг чаа бодаашкынны ажылдап кылырынга үндезин болган кол идеялар чоргум-на Ленинге хамааржыл турар. Эртем болгаш техниканың шапкын депшилгезинің, кижи төрелгетенниң амыдыралынга кол айтырыгларның ролюнүң өзүлдезинің байдалдарында улустарның болгаш күрүнелерниң салым-чолу улам сырый холбажырынче — делегей хөгжүлдезиниң кол угланыышкынының ленинчи анализи бадыткаттынган. Боо-чепсектериң сайзыраңгайжыыры бистің ертемчейге бүгү-ниинти халаптың кызаныышкынынга чедирер болгаш дейын дугайында чаңчыккан эрги билиишкиннерни чайладыр апаар дээрзин Ленин баш буруңгаар билип керген. XXVII съездиге ТК-ның Политиктиг илеткелинде, партияның өске-даа документтеринде эйыткан түңнелдер — делегейниң, амгы үениң ленинчи анализиниң дүрүм өзүгаар уламчылаашкыны болгаш хөгжүлдези-дир.

Политиктиг чаа бодаашкын— туугай хоозун майык эвес-тир. Партияның делегей политикезынга ол улам-на боттанып турар. Ядролуг чепсек чок, кучүлээшкин турбас делегейниң принциптерин болгаш ол сорулганы чедип алырының арганарын айыткан М. С. Горбачевтуң 1986 чылдың январь 15-те Меделгели делегей ареназынга буруңгаарлаашкынга идигни берген политиктиг болгаш моральдыг күчүлүг фактор болган. Чепсегленишкинни дужүрер дугайында чугаадан боо-чепсектериң эндере бодүрүүшкүнүн кызыгаарлаарының болгаш шериг чепсектерин кызырарының практиказынче делегей нинтилежилгези шилчип кирип турар. Ортумак ыракшылдың болгаш оон эвээш ыракшылдың ракеталарын үзүткаар дугайында совет-америк керээ, Ракетага удур камгалал талазы-биле керээни шыңгыы сагыышаан, стратегтиг шаап халдаар чепсектериниң бежен хуузун кызырар дугайында дугуржулганы кылырының багай эвес перспективалары — массалыг үзүткаашкынның чепсээнден хосталырының Совет программазының боттанып болурунуң херечизи-дир. Афганистан талазы-биле Женева дугуржулганарынга ат салганы — чаа өзү-биле бодаашкынның өзүзүнга үндезилеттинген политиканың чогумчалыының база барымдаазы-дыр.

Бистің чуртувус — социалистиг күрүнелериниң хөй талалыг кады найыралдажылгазының кезээ-дир, ынчаарга ол күрүнелериниң кайызында кады ажылдажылгага болгаш дем каттыжылгазынга даянмышаан, бодунуң хөгжүлдезиниң оруктарын боду тодаргайлап, делегей политиказынга инициативазын дугуруштунган нинти угланыышкын-биле сырый дүүштүрүп турар. Чогумна социализм болза делегей харылзааларын чаагай болдурарының өзүлүг пионери болур үжүрлүг болгаш болуп-даа шыдаар, оон дээди сорулгазы —кижи дээрзин делегей харылзааларын социалистиг чуртарының чогумчалыг кылдыр шиитпирлеп турары бадыткаан.

Бистің чуртта турарывыс база келир үениң салгалдарынга арттырып бээривис амгы делегейни калбак болгаш ажыы-биле көөрүн бадыткаары — совет кижиниң социалистиг медерелин хевирлээр талазы-биле партияның ажылының чугула угланыышкынын-дыр. Ынчаар көөр чорук чаа бодаашкынның алыс утказын илергейлеп турар, оон төп звеноозу — кижи төрелгетениң нинти үнелиг үүлдериниң чаа ролю-дур.

Идейлиг, политиктиг, мөзүшынар көдүрлүүшкүнүнүң үезин бистің нинтилеливис чүрттап эртип турар. Бодунуң күжүн массаларның күжү-биле каттыштырбышаан, ол күчүнү бистің нинтилеливистің үндезин чаартылганарының программазын боттандырарынче, ядролуг халапты болдурбазынче, делегейниң айыл чок чоруунуң бүгү-нинти системазын тургузарынче угландырар сорулганы Коммунистиг партия салып турар. Эде тургустунуушкуннуң идеяларын, ленинизмниң идеяларын долгандыр совет улусту сырый каттыштырбышаан, стратегтиг ол сорулганы шиитпирлээринге социалистиг чаартылганың идеологиязы дузалап турар.

Эштер!

Политиктиг ажылдакчының ядында өзүлүг төлептиг болган кижи политикага өлүм чок болур. Бо дээрге — Ленинниң илергейлээн бодалы-дыр. Ол бодалды Ленинниң бодунга хамаарыштырып болурунуң бүрүн барымдаазы бар.

Күчүлүг нинтилел чорудулгаларының үндезиннерин ол эгелеп тургускан, бистің чүрттүвустың болгаш бүгү делегейниң овур-хевирин XX чүс чылда чаарткан болгаш өскертирин үргүлчүү удур тургузуп турар политиктиг күштериң организакчызы болган. Оон революстуг намдары төнчү чок болгаш политиктиг ленинчи портретти төөгү хүн бүрүде чедир чуруп турар.

Ленинниң эгелээн хөрээн уламчылаары болгаш хөгжүдери бистің үлүүвүске онаашкан. Бистің мурнувуска салдынган сорулгалар — кайгамчык улуг, өзүлүг революстуг, а ынчангаш дыка берге.

«Ынчалзажок берге чорук— күүсеттинмес чүүл эвес-тир. Орукту шын шилип алганына бүзүрел чугула, кайгамчык чаагай чүүлдерни бүдүрүп шыдаар революстуг энергияны болгаш революстуг сорук киришкинни ол бүзүрел чүс катап күштелдирип турар»—деп, Ленин онзалап демдеглээн. Ленинниң салгакчылары бистер бөгүн мынча деп чугаалаар бис: шилип алган оруувус — шын деп бистің бүзүреливисти чүү-даа божаңнадып шыдавас.

Эде тургустунуушкуннуң үш чылдарының дургузунда партияның болгаш чоннуң чедип алган үүлдери — ол дээрге ажылдың чүгле эгези-дир, эштер. Ынчалзажок социализмниң ленинчи өвур-хевирин катап тургузарының, бодунуң хөгжүлдезиниң шынар талазыбиле чаа чадазынче совет нинтилелдің көдүрлүрүнүң перспективазын ажыдып берип турар ол ындыг эге-дир.

[Илеткелди улуг кичээнгейбиле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыннары чаңгыс эвес удаа болуп турган].

ДҮҮН КЫЗЫЛГА

Апрель 22 — совет улуска, делегейниң депшилгелиг бүгү кижи төрелгетенинге турескаалдыг хүн. Чылдар шуужүп эрткен тудум баштыңчының чырыткылыг ады кижилерге улам-на чоок апар чыдар. Чүге дээрге В. И. Ленин, суваглыг совет шулукчу Владимир Маяковскийниң бижээни ышкаш, «эң-не кижизиг кижи», чүге дээрге Ильич бодунуң бүгү чүртталгазын күш-ажылчы кижилерни хостаарының, оларга аас-кежиктиг нинтилелди тургузуп бээриниң хөрээнге турескааткан.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оонга турескааткан найысылалдың партия, совет, хөй-нинти организацияларының төлээлекчиларинин, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннарының, бүдүрүлгениң, мурнакчыларының, Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының байырлыг хуралы республиканың «Хүндүлелдің демдээ» орденниг хөгжүм-шин театрынга болуп эрткен.

«В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оонуң дугайында» илеткелди СЭКП Тыва обкомунуң секретары А. К. Канзай кылган.

Хурал соонда оон киржикчилери байырлал концертин көрген.

Эртем болгаш техника талазы-биле 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын тыпсыр дугайында

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың апрель 15-те

ДОКТААЛЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ядролуг шинчилелдер институдунуң директору, Альберт Никифорович Тавкелидзеге, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү, Грузин ССР-ниң Эртемнер академиязының президентизи, Рудольф Мурадович Мурадянга, Армян ССР-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү, Армян ССР-ниң Эртемнер академиязының Бюраканда астрофизика обсерваториязының бөлүк эргелекчизи — 1965—1977 чылдарда парлаттынган «Чаа квантылыг сан-өө болгаш хензиг кезекчигештерниң база атом ядрозунуң кварктыг тургузуунуң динамиктиг хоойлуларын ажытканы» деп бөлүк ажылдар дээш.

3. Владимир Александрович Тепляковка, техниктиг эртемнерниң доктору, улуг күүлүг энергия физиказының институдунуң директорунуң оралакчызы, Илья Михайлович Капчинскийге, техниктиг эртемнерниң доктору, теоретиктиг болгаш экспериментилдиг физика институдунуң килдис эргелекчизи — поонар бөкпээн квадруполдуг бедик частоталыг электромагниттиг шөл-биле мөөнеп чыырар чаа хевириниң дергеледикчизин ажылдап кылганы болгаш чогаадып тургусканы дээш.

4. Николай Константинович Кочетковка, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Н. Д. Зелинский аттыг органиктиг химия институдунуң директору — углеводтарның чаа хевирлерин каттыштырып тургузар болгаш оларның тургузуунуң талазы-биле 1962—1986 чылдарда парлаттынган ажылдары дээш.

5. Юрий Александрович Косыгинге, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Ыраккы Төөн чүк салбырының тектоника болгаш геофизика институдунуң директору — 1983 чылда парлаттынган «Тектоника» деп ному дээш.

6. Леонид Викторович Крушинскийге, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү —1986 чылда парлаттынган «Угаан-бодал ажыл-чорудулгазының биологтуг үндезиннери» деп ному дээш.

7. Тамаз Валерианович Гамкрелидзеге, академик, Грузин ССР-ниң Эртемнер академиязының Төөн чүк шинчилелдериниң Г. В. Церетели аттыг институдунуң директору, Вячеслав Всеволодович Ивановка, филология эртемнериниң доктору, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының слтвян болгаш балкан дылдар шинчилелиниң институдунуң сектор эргелекчизи — 1984 чылда парлаттынган ийи атомнуг «Индоевропейжи дыл болгаш индоевропейжилер» деп ному дээш.

8. Борис Афанасьевич Галягга, Украин ССР-ниң Эртемнер академиязының Е. О. Патон аттыг электрилиг канналга институдунуң конструктор-технология дуржулга бюрозунуң төлевилелиниң кол конструктору, Анатолий Андреевич Толдинге, ол-ла конструктор-технология бюрозунуң бригада начальниги, Владимир Иванович Хоменкога, техниктиг эртемнерниң кандидады, Магистралдыг хоолай дамчыдыкчыларының бүгү-эвилелдиг эртем-шинчилел институдунуң лаборатория эргелекчизи, Владимир Григорьевич Чирсковка, техниктиг эртемнерниң кандидады, ССРЭ-ниң нефть болгаш газ үлетпүр тудуунуң министри, Николай Петрович Драгуновка, «Куйбышевтрубопроводстрой» трестиң хоолай дамчыдыкчыларының тудуунуң № 4 комплекстиг эргелениг проравы, Анатолий Викторович Лукинге, инженер-механик — улуг диаметрлиг дамчыдыкчы хоолай системазын контактчылыг каңнаарының бедик бүдүрүкчүлүг технологиязын болгаш дериг-хереклерниң комплекзин тургусканы дээш.

9. Авенир Аркадьевич Вороновка, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының системалыг шинчилелдериниң Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң дирекциязының чанында чөвүлекчи — автоматтыг эргелеп башкарылга теориязының талазы-биле 1957—1985 чылдарда парлаттынган бөлүк ажылдары дээш.

СЭКП Төп Комитединиң секретары
М. ГОРБАЧЕВ.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы
Н. РЫЖКОВ.

ЧАА АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛАП АЖЫЛДААР

Тываның кооператорлары ажыл-ижинге үениң негелдезинге дүүштүр эде тургустунуп, дүргедээшкин талазы-биле салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырарынга идепкейлиг киржип, көдээ черлерге социал айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлежил, садыг хандырылгазын экижидер дээш ажылдап турар.

Респотребсоюзтуң бараан саарылгазы республиканың бүгү хандырылгазының 44.6 хуузун эзлеп турар. Кооперация организациялары болгаш бүдүүлгелери экономиканы эргелеп башкарарының реформазын боттандырарынче, бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче эрткен чылдың июль айдан эгелеп бүрүү-биле шилчээн. Бо чорук—ажылдакчыларның хүлээнген ажылынга бот-харысалгазын бедиткен. Ажыл-агыйывысты чыл эгезинден тура анализтеп, четпестерин чогуур үеэзинде эскерип, илередип, ону чайладырының хемчеглерин ап, кылдынып турар эки үүлдерни быжыглап турарывыстың түүнелинде, баштайгы көргүзүглериниз багай эвес болуп турар. Аңаа үстүнде чугаалаанын ажылдың аа арга-хевирлери база ажылчыныарның, тускай эртемниг-лериниң билиин бедидип турары болгаш чамдык өске-даа айтырыгларның багай эвес шиитпирлеттинин турары идиглиг болуп турар. Бо саң-түүнү көрүп көрээлиңер. Январь айның бараан саарылгазының планы 100 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың ол үеэзинге деңнээрге, бараан саарылгазы 650,4 муң рубльге көвүдээн. Ниитинин чемненилге чери, хлеб быжырыкчылары планыг онаалдазын база багай эвес боттандырып турар. Бо чылдың ийги кварталында бараан саарылгазының ниити планы эрткен чылдың бо-ла үеэзинге деңнээрге, 5,75 хуу өзер. Ниитинин чемненилге чериниң планыг онаалдазы ол-ла үеде 147 хуу өзер. Ол ышкаш боттарывыстың бүдүүн турар продукциявыстың хемчээли элээн улуг өзүлдени алыр. Ниити бараан саарылгазының планы бо чылын 147 млн. рубль болур, эрткен чылдың планыг онаалдазынга деңнээрге, өзүлде 8,2 хуурга деңнежир. Чүгле бо саң-түү безин кооператорларның мурнуунда сорулгалар улуг деп чүвени көргүзүп турар. Мурнуусталы салдынган сорулгаларны боттандырары-биле дараазында чүүлдерже улуг кичээнгейни угландырар ужурлуг бис. Чижээ, кадрлар айтырыы, хереглекчилер ниитилелдериниң ажыл-чорудулгазын эргелеп башкарар быжыг билиг, тускай эртемниг кижилерни шилип, ажылга быжыглаары. Оон-биле чергелештир, эртемтехниктиг чеднишкиннерни, мурнакчы арга-дуржулганы шинээдип, ажылга ону ажыглаарын чугулалап турар бис. Кооперацияның материал-техниктиг базазын быжыглаары чугула айтырыгларның бирээзи болуп турар.

Салдынган сорулгаларны, планыг онаалдаларны боттандырарынга бирги эзлчегде, иштики арга-курлавларывысты ажыглаар, ону дилеп тывар ужурлуг бис. Артыкшылдыг продукцияларны чурттакчы чондан садын алыр ажылды Респотребсоюзтуң белеткел эргелели моон-даа сонгаар күштелдирер. Чүге дизе, садын алыкчыларның негелде-хереглелдерин долу хандырар херекте ол чүүл база идиглиг болур деп чүве билдингир. Ону сайзырангайжыдары чугула. Ол ышкаш колбаса бүдүрер заводтарның, эт ыштаар цехтерин күүч-шыдалын долу ажыглаар апаар. Ынчангаш кооперацияның белеткелчилери оларны үе-шаанда четчир саныг эт-биле хандырар ужурлуг. Ол заводтарның чогумчалыг ажылын тургузуп алырывыстан хандырылганың деңнели база чугула хамааржыр.

Ниитиниң чемненилге черлериниң ажылын экижидер сорулга-биле чамдык тодаргай хемчеглер алдынар. Кооперативтерни сайзырадырын көрүп турар бис. Көдээниң чурттакчыларының негелде-хереглелдерин хандырарынга оларның үлүү, ужур-дузазы биче эвес болур ужурлуг.

Эзиртпес сукеуннар, кондитер кылыглар бүдүрериниң хемчээлин улгаттырар сорулга-биле ону кылып турар черлериниң санын көвүдедири, чаа дериг-хереклелер-биле четчелээри көрдүүп турар. Ынаныы эзиртпес сукеуннарны садарын көвүдедирин садын алыкчылар дилеп, негец турар болгай. Ону өөренип көөр апаар бис.

Кооператорларның мурнуунда турар сорулгаларның чамдыызы бо. Ону боттандырарывыс — көдээ чонуун садыг хандырылгазын экижидериве ол болур. Ынчангаш ол бүгү үүлдерни ажыл-херек кылынга боттандырар дээш чаа лилээшкин, тывынгыр аргаби-ле ажылдаар апаар бис.

Бо үүлдүн сөөлүнде, эрткен чылдың төнчүзүнде Чадааныга болган Ажык чагаа хүнүнде бараанга немелде талазы-биле салдынган айтырыгга харыылаарын оралдажып көрейн.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1951 чылдың августа доктаал үндүргеш, улуг орук чоогунда хоорайларга, суурларга садар кооперация бараанларынга немелде кинрбес дээрзин айыткан, Аңаа үндезилээш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели Туран, Кызыл, Шагаан-Арыг хоорайларга, Кызыл-Мажалык суурга кооперация садыгларының бараанына ийи хуу немевес, а республиканың өске черлерингe немээр дугайында доктаалды 1980 чылдың июль 29-та хүлээп алган. Ынчангаш Чөөн-Хемчик район аңаа кирбээнинден ону немеп турар ужуруудаа ыда.

Марк АРАКЧАА,
Респотребсоюзтуң баштаар черииниң даргазының оралакчызы.

Бойдус камгалалы — бүгүдениң херээ

ШИИТПИРЛЕТТИНМЕСТЭЭН АЙТЫРЫГ

Хирлиг сугнуң биологтуг арыглаашкынын организаставаан

Кызыл-Мажалыктың эт комбинадының ажыглаан суглларының арыглал дериглериниң байдалының дугайын болгаш ооң суунуң ол чоок-кавызынга болгаш Хемчик хемге багай салдарының дугайында парлалгага чаңгыс эвес удаа бижип келген. Бо-ла арыглал дериглериниң дугайында ам база катап бижиир ужурувус чүге тургусунганыл? А ооң чылдаганы болза бо бүдүүлгениң арыглал дериглериниң байдалы экижиир тудум, дам дорайтап бар-ла чыдар.

Төөгүнү коптарып көрээлиңер. Кызыл-Мажалыктың эт комбинадының тудуу 1978 чылда ажыглалга кирип, бүдүүлге чери ажылдап эгелээн. Ынчан бижип турганыбиле, Сибирьниң Бо чоогунда шак ындыг техниктиг эки дериттинген эт комбинады кара чаңгыс ол болган. Хемчээли-ооң чылдары. Чүгле арыглал дериглери безин ийи гектар шөлдү эзлээн. Бүдүүлгеге ажылдаар кижилериң саны 400 чедер дээш-ле мактадар хөй дыңналып турган. Баштайгы өөрүшкүлүг чалгыг эрткен, комбинат бодунун ажыл-ишчи хүннерин, чылдарын санап эгелээн. Ам бүдүүлгениң туруп келгени бо барык он чылдарының дургузунда хем суун хирлендирбес талазы-биле камгалал хемчеглерин канчаар боттандырып келгенин сайгарып көрээлиңер.

Комбинатты ажыглалга киргенинден чүгле чаңгыс чыл эткен. Дашкаар аксып турар хирлиг суглларының биологтуг арыглашкынын организаставаан. Арыглал дериглериниң эдиктирилгезин специалистер болгаш аңаа ажылдаар штаттыг ажылдакчылар чорудуп турган. Ынчан-на арыглал дериглериниң «чүрээ» —биологтуг арыглалдың тургузуу— аэротенктериниң дериглери ажылдазастаан. Төлевилел әзугаар хонукта 1600 кубометр хирлиг суглларны арыглаар ужурлуг арыглал дериглериниң ажылын 21 штаттыг ажылдакчы хандырар болгаш контрольдаар, үрелиишкин чокка эдилээр, септеп-ажаар ужурлуг. А херек кырында комбинат аңаа ынча ажылдакчыларны тудар харыы чок, ден-дески эвес ажылдап, массалыг мал согар үеде суг продукция бүдүрериниге штатты пат боорда четчелеп ап турган. Арыглал дериглерине 6—8 хире-ле кижи ажылдаар турган. Ол кижилерни биологтуг арыглаашкын деп чүл, ооң технологиязы кандыгыл деп чүвени безин мөлдүк-калдык билир. Моортан кандыг түүнел үндүрүп болурул? Арыглаашкынның технологиязы хажыттынар, арыглатынган дээр суунуң составы чогуур нормаларга дүүшпес.

Дараазында ийи-үш чылда байдал база ижиивээн. Ажыглаан суглну хемден алган арыг суг-биле холааш үндүрүп турар апарган. Ол үеде арыглал дериглериниң байдалы дээш харыысалгалыг кижилерге торгаал онаар дугайында баштайгы доктаал үнгген. Бүдүүлгеде ол дериглерни эдип, септээринге акша-хөрөңги чок. Балык камгалалының республика инспекциязы ол үеде комбинатты чагыртып турганы эт үлетпүрүүң Красноярскиде каттыжышкынына хажыдыышкынларны эдериниң талазы-биле хемчеглерни алыр дугайында сагындырыгны киргген.

Арыглал дериглериниң турнуктурар саваларына кышкы үеде хирлиг сугнуң доңганындан, олар чара теп, ооң эрээш хирлиг суг шуут өскээр агарынга, арыглалдың технологиязы шуут буделганынга четкен. Ынчан база-ла чоок-казы девискээр хирлиг суг-биле шыва алдынып, Хемчикче ол суг агып кирген. Инспекция хемчеглерни алырын негеп, сагындырыгларны кылып-даа келзе, орта түүнел чок.

Арыглал дериглериниң байдалынга бир экижиириниң аргазы 1983 чылда илереп келген. Кызыл-Мажалыктың суг заводунуң тудуу дооступ, ооң арыглал дериглерин комбинаттыынга кадар шиитпирүнген. А комбинаттың ол дериглери шынап-ла күчүзү-биле ажылдаар чүве болза, ол ийи бүдүүлгениң хирлиг суун арыглаарынга четчир. Ынчангаш суг заводунуң аңаа көрдүнген хөреңгилерин ол дериглериниң септелгезинге ажыглаар болган. Арыглал дериглериниң капитал септелгезин кылырының кереэзин «Тыва даг-дүү тудуг» эргелел 1984 чылда алган. Ынчалзажок дараазында чылда-даа объект орта ажылдаваан. Кышкы үеде хоолайларының доңганындан хирлиг суг базала ол чоок-казыга мөөннелип, Хемчик суунче кирип эгелээн. Ындыг байдал дээш комбинаттың удуртукчуларын, арыглал дериглериниң харыысалгалыг кижилерин торгаан. Бо айтырыгның байдалының дугайында бижиктерни республиканың Министрлер Чөвүлелинге, эт үлетпүрүүң Красноярскиде каттыжышкынынга, Тываның гидрохимия лабораториязынга киргген. Тываның гидрохимия лабораториязы комбинаттың ажылдаарын түр соксадыр дугайында доктаалды 1985 чылдың октябрь 5-те үлээп алган. Оон удатпаанда октябрь 25-те Министрлер Чөвүлелиниң чанында эпидемияга удур онза комиссия айыттынган четпестерни кыска хуусаада эдериниң тодаргай хемчеглерин алырын комбинаттың удуртулгазынга дааскан. Ынчалзажок комбинаттың ам чагыртыр чери апарган Агроүлетпүркүрком акша-хөреңгилер-биле чедир хандырбаанындан айыткан хемчеглерни чедир күүседип шыдаваан.

Бо бүгүден кандыг түүнелдерни үндүрүп болурул? Комбинаттың удуртулгазындан аңгыда бо талазы-биле сонуургалдыг, бойдус камгалалының талазы-биле харыысалгалыг органнар, районнуң партия, совет, санитар, хоойлудүрүм камгалаар органнар мындыг байдалче кичээнгей салбайн, бодунга хамаарышпас ышкаш кылдыр көрүп турары дыка четпес. Ол ышкаш республиканың Агроүлетпүркүркому база-ла ындыг турушта. А бо кадында эт комбинадында айыттынган четпестерни эдип алырының планнары-даа, чүткүлү-даа илеревейн турар, акша-хөреңгилери-даа чок. Мындыг болганда байдал экижииринин дугайында чоокку үеде бодаан хөрээ бар бе? Комбинаттың туруп келгени 10 чылдарының дургузунда бойдуска чедирген каражазы дээш аңаа 43 муң рубльдин торгаалын онааган, ооң удуртукчуларына болгаш ажылдакчыларына 18 торгаалды онааган, ооң түү 820 рубль четкен. Кандыг-даа хемчеглерге алыспас бо берге байдалды бис ам эде тургустунуушкун үеэинде өлүг точказындан шимчедип ап болур бис бе?

Вера СМИРНОВА.
Республиканың балык-камгалал инспекциязының инспектору.

Виктор НИКОЛАЕВ.
Тываның гидрохимлабораториязының начальниги.

МЕРГЕЖИЛИНГЕ БЕРДИНГЕН

Ажыл-херек дээш сагышсеткили кезээде оожургаваас, сагылга-чурумнуг, идепкейлиг чоруу-биле өөрүүнүң аразындан онзаланып көстүр кижилер хөй.

Оларның бирээзинге В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүү» комбинаттың чурттага-коммунал ажыл-агый эргелелиниң шеверлекчизи Клара Кертик-ооловна Монгуш хамааржыр.

Өскен чери Доң-Терезиниң чанынга бурунгу Кара-Даш сыннарының муң-муң чылдар иштинде шыгжап келген эртинезин улус ажыл-агыйынга ажыглаары-биле улуг Төрээн чуртунуң бүгү булуңнарындан комсомолчу путёвка-биле аңгы-аңгы националдыг аныяктар чыглып кээп, чаа хоорайны, күчүлүг арыглал фабриказын, бүдүүлгелерни, өөредилге черлерин тудуп эгелээни школачы уругнуң ажылчын болур күзелин оттурган.

Ажылдаарда мергежил негеттинген. Ынчангаш сес чыл школазын дооскан дораанна, Ак-Довурак хоорайның Постоянный суурунга ажыттынган профессионал-техниктиг училищеге өөренип киргген. Сургуул чылдар билдиртпейн эрте берген. Ортумак школа дооскан аттестады-биле кады даг-дүү арыглакчызының, тудуг шеверлекчизиниң шынзылгазын башкылары тыпсып, ажыл-ишче үдеп, чедиишкиннерни күзеп, чагып турганын ам-даа утпаан.

Баштай комбинаттың төп бүдүүлге лабораториязының лаборантызынга элээн каш чылдарда ажылдаар, өөренип алганы ийиги мергежилинче шилчээн.

— Сөөлүнде киргени коллективте чеди чыл ажыр ажылдап турар. Шеверлешпээни бажыңнар хоорайда чок дизе, хөөрем чок. Ажылынга бердинген, алдын холдуг ажылчынывыс — деп, эргелел начальниги Кенден Монгушович Ак-кыс ону мактады.

Шалыпчыларның мурнуку одуруунда чоруур К. К. Монгуштүң улуг портреди чыл дургузунда Ак-Довурак хоорайның кудумчуда хүндүлел самбыразынга бүдүн чыл иштинде турганын чурттакчылары болгаш аалчылары көрген. Ол ам бир чыл ажыр шеверлекчи звенону удуртуп турар. Чоокта чаа К. К. Монгушту Постоянный суурда ажылдап турар чериндeн тып алгаш, чай аразында каш сөстер солчур аргалыг болдум.

— Алдан ажыг өрээлдергиг беш кат ниити чурттага бажыңының капитал септелгезинде тос кижи ийи ай ажылдап келдивис. Чоокку хүннерде шынарлыг доозуп, комиссияга хүлээдир бис — дээш, арнында дерин чоттунуп, чазык-чаагай хүлүмзүрдү.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: К. К. Монгуш ажыл үеэинде

Ч. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ХАЖЫДЫЫШКЫН БОЛДУРБАС

Тес-Хем районнуң улус судунда өре-самчыгдалдар болгаш алимент төлекчилериниң күүседир хуудустарының саны хөй. Оларның иштинде совхозтарга мал өрелери, алимент төлекчилери болгаш садыг шугумунда өре-самчыгдалдар кол черни эзлеп турар.

Районнуң беш ажыл-агыйындан мал өрези 50048 рубль болган. Ооң иштинде «Чодураа» совхозтуң малчыннарының өрези сөөлгү чылда 4 катап өскен. Бо талазы-биле совхозтарның малчыннарының болгаш специалистерниң онаашкан ажылынга харыысалга чогун үстүнде санчырагайлар херечилеп турар.

1987 чылда чамдык алимент төлекчилериниң адынга хомудалдар хөй болган. Оларның хөй кезии Шуурмак суурда, суг, ыяш ажыл-агый черлериндe ажылдап турарлар. Ол черлериң бухгалтериялары акшаны чогуур үеэинде тырткаш чорудуп берип турары эки. Ындыг-даа болза, чамдык организациялар, ылаңгыя райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң, АКМК-1070-ниң бухгалтериялары күүседир хуудустарны хажыдып турар фактылар бар.

Моторк ТИРЧИН.

ИДЕПКЕЙЖЭЭН

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Ажылчы чонуң кадыкшылын камгалаарынга моол профэвилелдериниң ролю элээн идепкейжээн. Оларның эргелекчи саналы-биле республиканың хөй санныг будүүлгелериндe инженер-эмчи бригадалары дээр үүлдү турган. Оларның сорулгазы күш-ажылдың байдалдарын экижидер талазы-биле, профессионалдыг аарыглардан аарыр чорукту кызырар талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыры болгаш боттандырып чорудары болур. «Монголпресс» агентилелдиң медээлери-биле алырга, ооң түүнелинде 1981—1986 чылдарда будүүлгеге эмнээриниң деңнели 12 хуу кызырылган.

Көдээ ажыл-агыйының, культура болгаш чырыдыышкын ажылдакчыларының, үлетпүр болгаш тудуг ажылчыннарының, транспорт, харылзаа, садыг болгаш амыдырал хандырылгазының ажылдакчыларының адыр профэвилелдери министерстволар болгаш эргечагырганың чер-чер органнары-биле кады эмнелге-профилактика албан черлериниң материалдыг базазын быжыглаарының комплекстиг планын боттандырып чорудуп эгелээн. Амгы үеде чуртта 130 хире санаторийлер болгаш дыштанылга бажыңнары ажылдап турар. Оларга хары угда 20 муң ажыг кижи дыштанып турар. Ол кадыкшылга албан черлеринче баары колдуундала чингелделиг. Ажылдакчы кижи оларже баарының өртээнин чүгле 15—20 хуузун төлеп турар, а артканнарын социал страхование фондузундан үндүрүп берип турар. Хөй уруглуг нелерге, инвалидтерге, дайынның болгаш күшажылдыг хоочуннарынга хаалас путёвкаларны берип турар.

ЧЫСКААЛ БОЛГАН

МАНИЛА. (СЭТА). Филиппиниың найысылалында АКШ-тың элчин черииниң чанынга чыскаалганнар биле полицияның аразынга месилдежиишкин үеэинде үш кижини тудуп хорудаан болгаш элээн каш он чыскаалганнар балыглланган. Америкага удур лозуңнарлыг чыскаалды корумчурум чок чорук-биле демисел чорудар тускай кезектер тарады ойлаткан.

Ол чыскаалдарның бирээзин Филиппиниың девискээринде турып турар Пентагонның шериг базаларын чок кылырын негээн студентилер чоруткан.

Ооң соонда элээн каш чүс мусульманнар киришкен чыскаал база болган. Ону Ливияның тайбың хоорайларынче америк ужар-чүүлдүң араатанзыг халдаашкынының ийи чыл оюнга тураскаатканы.

Делегей медээлери

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

ВАРШАВА. (СЭТА). Көдээ ажыл-агый талазы-биле ПУР болгаш ССРЭ-ниң аразында кады ажылдажылга калбак болган бүгү талалыг шинчилиг болуп турар деп, ПУР-ның көдээ болгаш арга-арыг ажыл-агыйының, аъш-чем үлетпүрүүнүң министри С. Земба онзалап демдеглээн. ЭДЧ талазы-биле демниг хөделишкиниер-биле кады чазактар аразының дугуржулгаларының, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркому-биле чаргаан протоколдарының үндезинге совет-польша ийи талалыг кады ажылдажылга чедиишкиниг хөгжүп турар.

Он-он күрүне ажыл-агыйлары, көдээ ажыл-агыйның будүүлге кооперативтери, эртем-шинчилел төөтери, а ол ышкаш аъш-чем үлетпүрүүнүң будүүлгелери совет будүүлгелер-биле дорт кады ажылдажылганы калбартып турар. Экономика болгаш садыг талазы-биле кызыгаар чоогунга дорт кады ажылдажылга перспективтиг болгу дег. Көдээ ажыл-агый талазы-биле ийи чурттуң эртемденнериниң кады ажылдажылгазын хөгжүдери чугула ужур-дузалыг болуп турар. Үнүш ажыл-агыйын интенсификаставарынга дамазыштыр 30 дугуржулганы ам чарып алган. Үнүштериниң хоралакчылары-биле демисел чорудар биологтуг чаа үүлдерни ажылдап кылыры-биле каттышкан 6 эртем-шинчилел бөлүктерни тургускан. ССРЭ-ниң Агроүлетпүркому-биле ат салган протокол әзугаар 1990 чылга чедир 34 теманы ажылдап кылыр.

Үнүш ажыл-агыйының талазы-биле Совет Эвилели-биле технологтуг солчулга чедиишкиниг чорун турар. Мал чемниң свёклазын болгаш күзүн тарыр рапсты ажылдап кылырының технологиязын болгаш үрезиннерин ССРЭ-ге берген. Совет технологиязының үндезининге свёкланың болгаш кукурузаның плантациялары эки түүнелдерни берген. Үрезин, селекция болгаш тускай өстүрген материалдар, тускай машиналар болгаш дериг-хереклелер, будүүлгетехниктиг дуржулга солчулгазын улам-на калбаа-биле чорудуп турар апарган.

ДЕЛГЕЛГЕ

АФИНЫ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Малышевтиң дамчытканы болза: Афиныың политехниктиг институдунуң бажыңында эртем-техниктиг совет ном делгелгези ажыттынган. Ону «Культура» дээр грек фирма болгаш «Делегей ному» дээр совет даштыкы садыг каттыжышкыны организастап чоруткан. Ол делгелгени Грецияның эң улуг өөредилге чери болур ук институттуң бо чылын бөлүр 150 чылынга таварыштыр ажыткан.

Делгелгеде ССРЭ-ге парлап үндүрген, эртемниг болгаш техниканың янзы-бүрү талаларынга турасказаткан хөй саныг номнар болгаш эртем-техниктиг журналдар бар.

Делегей эртемни хөгжүдеринге Совет Эвилелиниң улуг салыышкыны, ооң техниктиг чедиишкиннерни Грецияның үлетпүр, энергетика болгаш технология министри А. Пепонис делгелгени ажыдып тура чүве чугаалааш, демдеглээн. Ол янзы-бүрү талаларга Греция болгаш ССРЭ-ниң аразында харыдаалаларны хөгжүдерин ол саналдаан.

Делгелгеде көргүскен номнарны политехниктиг институттуң библиотеказынга белекке бээр, оларның хөй кезиин англи дыл кырынга парлаан.

Японияның даштыкы садыг болгаш үлетпүр министерствозу эң-не айыылдыг ажылдарга ажыглаар роботту чогаалдып тургузарынче киргенчи чарлаан. (Ындыг роботтун бир хевирин чурукта көргүскен). Ооң кылын шыдаар ажылдарыга улуг өртүүлер өөгүрери, ядролуг реакторларга, океан дүвүнге янзы-бүрү ажылдаар хамааржыр. Ооң ниити хевири үе-дүптүң тоолчугу амытаның сагындырар: улуг эвес «бажы» узун моюн кырында, ында телекамера-характар чүү-даа эскерип көрүп болур узун холдары күштүг.

Төлевилелди шуут боттандырып эгелээринге чедир ол министерстволуң удуртулгазы-биле чээрби ажыг хуу компаниялар беш чыл дургузунда шичилел ажылдарын чорудуп келген. Төлевилелдиң ниити өртек-үнези 20 миллиард иен акша болган. Бүгү талалыг шинчилел, шенелде ажылдарының түүнелинде эң изиг температураларны болгаш элээн улуг базымышкыны шыдап болур робботту тургузар ындыг онзагай технологияны ажылдап кылган. Робот-биле харылзааны лазерлиг тургузуг дамчыштыр тудар, а ол боду тургускан даалганы күүседири-биле коргуг нарын байдалдарда эң эки аргазын бодап тывар ындыг «угаанныг» болур.

Чуртта ядролуг энергетиканың шапкын хөгжүлдези, ажыктыг казымалдарны өскеи дүвүнден дилеп тывар, казын алыр талазы-биле улуг программа япон инженерлери кижиниң аргаларын калбартып турар ындыг чаа үүлдерни дилээринче албадаан.

СЭТА-ның фотохрониказы.

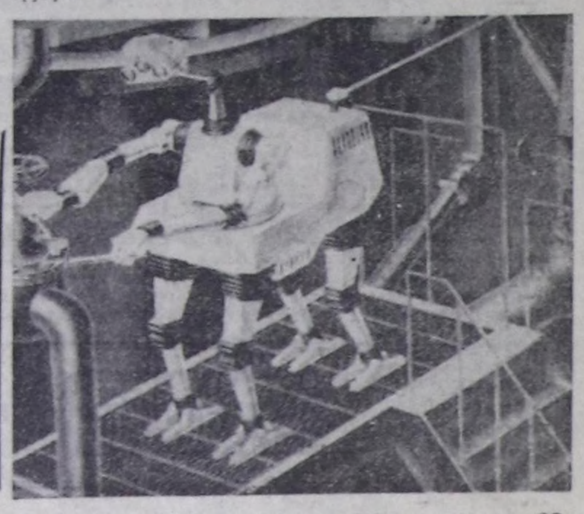

МУҢГАРАЛЫМ КЫМ ҮЛЕЖИРИЛ?

Мунгаралым, ажыг-шүжүүмну бо хүнге чедир кара чаасказан эдилеп чор мен. Түрегделим 1982 чылдың июнь айның 4-те эгелээн. Бот кижи болгай мен, өглеп-даа көрбээн, ынчангаш бүгү-ле өөрүшкүм, аас-кежим чаңгыс оглумда деп бодап чоруур мен.

Херектиг ужуру мындыг чүве. Үстүнде айыткан ай, хүнде эртенги саалда сөөлүнде бисти сөөртүп турар чолаачы Виктор Сан-оол автобузун тургузуптарга, улус дүрген-не орар чер эжелеп аарын бодап, манважып чедип кээрге, чолаачы автобузун та чүге, азы хөк бодап, дедирлендирер орта, мээн оглум автобуска үскен. Түүнелинде ол аар кемдээшкинге таварышкан, дорту-биле чугаалаарга, сыныы чарлы берген. Чолаачы Виктор Сан-оол бисти ийи-чаңгыс «ижипкен»-даа сөөртүп турганын чон билир.

Чайгы үеде ынчан Чаа-Хөлдеп Үрбүнге кээп ниек саап турган бис. Саанчылар уругдарыын эдертип-даа алыр турган. Милиция органы, та кандыг түүнел үндүргенин-даа билбес мен. Дээди суд черинче шүүделим өгидип бээриниң дугайында башкы кижиге билдириишкин бижидип алгаш, почта харжаанче суккан мен. Та канчаан Викторнуң холунга кирген, ол билдириишкинни тудуп алгаш, «Бо чүүү канчаан турар кижи сен!?»— деп келди.

Ам канчаар ужурлуг турган кижи мен? Чеди ай иштинде оглумну ажаап олурдум, хөөкүй оглум 2 кезиишкин эрттирген. Түүнелинде сидик оруун быктынга кылгаш, шил азындырып каан. Орган дээш менээ кым дузалаарыл?

1982 чылдан эгелеп оглум 5 кезиишкин эрттирген. Ам бо чылдың март айда Ростов хоорайга алдыгы кезиишкинин эрттирген. Хөөкүй оглум та канчаан тур мынаан, холум-будум-даа туттунмас, арга-чадаарда ажылдап (бүгү-ле сагыш-сеткилим ында) тур мен.

Оглум ам 16 харлыг. 1982 чылдан эгелеп оглум өөредилгезин-даа уламчылаар аргазы чок болган, нешкилер мындыг ажыг-шүжүгге туттурдувус. Ынчангаш эргим редакция, силерден дуза дилеп, бистин мунгагдалывысты деңге үлежип, шынын тып бээрин дилеп, дим.

Виктор мени куду көрүп, бо чүүү шыдаар, эртем-билиг бөр эвес, аксы-сөзү бар эвес дээш буруузун-даа билинмээн, оодачадаарда: «Оглуң кандыгдыр» деп сагыш чоап-даа келбээн. Адам-немден шагда чарылган өскүс кижи-ле' болгай мен. Чаңгыс оолдуг апаарымга, чаа-ла мандып, 10 хар чедип чорда, мындыг човулаң таварышты. Алды чыл иштинде характарым суун кадыр ыглап алдым. Оглум 6 дугаар кезиишкинин та канчаар эрттирген. Ол дугайы-даа ажырбас, эмчилер дыңнадыптар болган.

Чолаачы Виктор Сан-оол чүге буруу чок артканыл? Чаш төлдүн аар бертинип кемдээши, кадыын чидиргени дээш канчан черле харыысалга аңаа онаавазыл? Кым хаарыыларыл?

Өшкү-Саар САМБА.
Чаа-Хөл суур.

Шулук кыдыраажындан

КИЖИНИҢ САЛЫМЫ

I

Күжүр кижи төрүттүнгеш,
Чазы дүжүп — чечектелир.
Хүлүмзүрээш, ыглап ырлаш
Чаваалгаже түдүп кирер.

Ажыл-төлү тыптып, өзүп,
Алдын күзү харап кээрге,

Маажым, ырак бодангылаар,
Базымнарын дүргедедир.

Кадыг черим кажык чедир
Кадалдыр теп чоруп орда,
Кара башка хыраа дүжер,
Харлыг кыжы үткүжүп кээр.

II

Шилип алган сылдызыыче
Чиге шиглээш, үгаап, бодап үжүтүп ор.
Орук дүргаар хүүлгаазын хөй,
Оңуң алдап, бедээннерге адааргава.
Өлгенге-даа-, диргге-даа шупту чатчыр.
Мурнуңдан-даа, артыңдан-даа
Бүзүраан от, шүүрганныг дүн холүжүп кээр.
Бүзе чүткүп мүрнаанныларга
Бүян күзе! Кажан-даа бол адаргава.

III

Эртине бүлаш үнгеи бажын
Эглип харааш, пактап көөр сеи—
Ажыл дери, чоннуң херээ оруктап кааи
Арыг-башта чылдар изи хөйүн сөглээр.
Чүлчүргайда судал-биле
Сүгда агым каттыжарга —
Шокар сайга бүрүнгүүс сүнезинин
Шолбан сылдыс хереликтен ыглаңнажыр.
Сүнезиниң аттанырын
Чүрек согуу далаштырбас
Чүрттелгадан алган болгаш бээрвисти
Шүүрган харлыг бедиктерге саңажыр бис.
Чалым кырлап, кепир хүнче
Салгалыыс эдертилкеш.
Эргилделиг бойдус-биле маргышпышаан,
Эртер, үнер оруувусту ихел каар бис.

Алексей АРАПЧОР.

УТПАС-ТЫР МЕН

Өске чөрге эртем-сүргүүл чедип алгаш,
Өскеи суурум— Ак-Туруум эргип келдим.
Олбук кылдыр көктүг шыгың чада салып,
Оглуң мени дорже чалап үткүп алдың.
Хараачыгай, кеге күштар дойлуп ушкан
Кара-Туруг биез хевээр харап туру.
Арыгда ынаар Чаа-Хөл темним каргыраазын
Аян түткан, улам өткүт дыңналы-дыр.
Хөрек долдур арыг агаар тына-тына.
Хөлбеңг шыкка аңдааштанып чыткыладым...
Эң-не баштай ынакшылдың үжүүн сыптаан.
Эртеңгиде базым кылган черим-дир сен.
Чоннуң кадын, алдын тынын камгалаар дег,
Чөлдүг чаагай кежик бар бе!! Эмчи болдум.
Кара чаштан ойнап өскен Ак-Туруум
Кажан шагда каза-даа бол, утпас-тыр мен.

Алексей ЧЫМБА.
Диш эмчизи.

ИЛЬИЧИНИҢ ДЫШТАНЫП ЧОРААНЫ

1917 чылдың чайынында Владимир Ильич ажок могап турупканын эскерипкен. Үйгузу келбестээн, арын-шырайы куурара берген, бажы ажок аарыыр апарган. Владимир Ильичиниң кадыы арай бакшыраап турарын бис көрүп, билип турган болгаш, ону дыштанып алырынче албадап турдувус.

Ынчан мен дачада чурттап турар өг-бүлемне баар дээш Мустамяки станцияже чоруур деп белеткенип турдум. Владимир Ильич бистиинче баарын каш удаа аазаан, ынчалзадаа ооң ажылы көңгүс чай чок турган. Чоруп тура, Владимир Ильичиге, Надежда Константиновнага болгаш Мария Ильиничнага өрээлдерни тускай белеткеп каанын чугаалаан мен. Ынчалза-даа Владимир Ильич ол баш угдунмас ажылындан адырлып шыдавас боор деп чөгенип турган мен.

Ооң даартазында, хенертен, кежээ беш шак үезинде, көрүп турган, караамга бүзүреваан мен: Демьян Бедный калбак-делгем оргазы-биле өскелерни ажыттап алган бо чоруп ор, а ооң артында Владимир Ильич бичежек чемодан тудуп алган, Мария Ильинична база ында кады. Владимир Ильич черле дыштанып деп шиитпирлеп алган-дыр.

Чажыт ажылдың чурумун сагааш, вокзалдан ол бистиинче дорт келбээн. Баштай ол Демьян Бедныйга четкен, а ооң сөөртүкчү чоруй баарга, бир километр чартык черге бисче чадаг кылаштажыпканнар.

...Кежээ дүжерге, бис балкон кырынче үнүп келген бис. Ыржым шапшыгы ажок. Хат кежээки туманны бичии доюлдуруп каап турар. Ашкан хүннүң хаваазы ыракы делгемнерни алдынналдыр каастапкан. Кыдыг-уш чок хөлдүң кыры кач ышкаш кылаңайып чыткан. Дүн куштары баштай ооңум, а ооң чоорту үн алчып, чиртиңейндир эдип турганнар. Часкылар ыя мында шимээн чок шаарааңайндыр үжүп турдулар.

Владимир Ильич турган бедик сандайның оргазынга чөленип алгаш, боданы берген. Бис база ыыт чок бис. Шипшимээн...

— Экизин аар! — деп, Владимир Ильич ооңум чугаалады.

Ол тургаш, тап-билээ базып чорупту. Мээң кадайым—Вера Михайловна Владимир Ильичиниң үйгу келбестээнин билир болгаш, ногаанзымаар өңнүг үйгу эмин баш бурунгаар белеткеп каан турган. Кээрге, ону ижиртипкен. Оон ол ийиги каытче ооңум үнүп каан.

— Удуй-ла берзе, ол-ла! — деп, Вера Михайловна чугаалаан.

Бис адаанга өртып калгаш, июньнуң кайгамчык кежээзиниң ыржымын үревес дээш сымыранып чугаалажып, бут баштап кылаштап турган бис. Владимир Ильич, шынап-ла, удуп хонганын эртеннинде дыңнадывыс. Ильич омак-сергек туруп келди.

Хүннүң-не улам эжижип орарын ол эскерип турган. Чамдыкта Мария Ильинична-биледаа, а бир чамдыкта бистиң шуптувус-биле-даа кады хөлче селгүүстеп чоруур апарган. Хөлдүң эриинге олурарынга ол ынак. Мен ооң-биле кашдаа катап эжинген мен.

Владимир Ильич аажок эштир кижи. Ырадыр эштип чоруй баргаш, чалгыларга өпейледип, таалап чыткылаар.

Хөл вулкандан турүстүкүн болгаш ооң терең болганын, соок алым барын, ында боралгакээргиштер барын, аңаа хөй кижилер дүлүп турганын, ынчанташ ырадыр эжинмезин, оваарымчалыг болурун Владимир Ильичиге сагындырып турдум.

— Улус дүлүп дүжүп турган бе, дүжүп?...—деп, Владимир Ильич катап-катап айтыр.

— Ийе, дүжүп өпүп турду. Бо чоокта чаа база...

— Ча, бис кайын дүже бээр деп бис...

— Соок агым дидиңер бе! Ол харын берге-дир... Ажыг бас оң, хүнге дөгеленир бис...

— Терең бе?

— Ындыг болбайн канчаар!

— Дүвүнге чедип көөр херек.

Аңаа чуве чугаалаан дүжүү чок-тур деп бодаан мен. Ол, ёзулуг спортсмен ышкаш, мээң чугаамга шорлуп туруп берген.

Бир көөрге, суг дүвүнде маңнап чоруур, бир көөрге, шымны бергеш, сураг-ла баар... Кижи дезидей бээр, ол минуталарда башка чүү кирбес дээрил!

Шымнып киргеш, чүү шаг болганда, кайы ырактан кости-туп кээр оон айтаап алган салдап чоруур-даа, оон хорээн өндейтип келгеш, бажының дүгүн эде-хере сүйбегылаар-даа. Оон арнын адыжы-биле чода туткулааш, менче алгырар:

— Силер канчап бардыңар! Мында кайгамчык эки-дир!

Эштип, шымнып каап-па чоруур, шаа-даа тенмес. Сугдан үнүп келгеш, база-па аңаа турбас. Чалгылар сүрүп маңнап туруп бээр. Оон арай боорда, оожургаар. Оон сеткили ханын чугаалаар. Хөлдү мактаар, сугнуң температуразының аңгыаңгы болганын магадаар. Соок шонупкан чуве дег черге барганын, а ооң соонда хүнээрек дег чылыг черге барганын чугаалаар.

Владимир Ильич дээш коргуп турдум. Шынап-ла ол хол аныыдым болгай. Маңаа тө-гүүтүнген фини балыкчылар бедик эриктен ырадыр эштиринден коргаарар.

Ам канчаарыл!

Эштир черден ыракка Владимир Ильичидан чажырып, хемге тывар деп шиитпирлеп алгаш мен. Хемнин эжерин эки билир мен, шагда маргылдаанга бир дугаарында даа кээп турган мен. Бир хүн мен хемге ачылап алыр дээш чорупкан мен. Мөнгө душкан кижилер айтырарлар:

— Дүүн сивер-биле кады кым эштип турду?... Адыок эштир-дир оо!

— Ол — мээң төрелим — Балтий флодунуң морягы-дыр. Дыштаныр дээш чедип келгеш, төрээн ынак хөлүн көргеш, өдүрен дег, эштип-сымнып турганы ол дүр ийин—деп, ону чажырар арга-биле дүш чок мегеледим.

— Моряк болуру-ла шымдыр. Моряктар ынчаар эжинмейн канчаар!...

Балтий флодунуң офицери—кайгамчык эштир кижи дугайында чугаа бистиң черге ынчан дыргын тарай берген турган.

В. БОНЧ-БРУЕВИЧ.

СОВЕТ УРАН ЧҮҮЛДҮҢ МАСТЕРЛЕРИ

Евгений Вахтангов аттыг театрга Эжен Скрибтиң «Стакан суг» деп шинзиниң баштайгы көргүзүү болган. Француз драматургтуң сураглыг водевилинге кол рольду ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. В. Яковлев ойнап турар. Виконт Болинброкту ойнаан ол чаа рольду улустуң артизи 60 хаттаарының будүүзүнде тургускан.

Апрель 25-те, Ю. В. Яковлевтиң төрүттүнген хүнүнде, «Стакан суг» деп шин болгаш актёрнуң бенефизи база болур. Сөөлгү бенефистер биске хөй он чылдар мурнунда. 20 чылдарның төнчүзүнде болуп турган. Вахтанговчулар ол эки чаңчылды катап диргизер деп бодап турарлар.

ЧУРУКТА: Э. Скрибтиң «Стакан суг» деп шинзиниңден көргүзүг үезинде. Анна хаанның ролюнда — Юлия Борисова, виконт Болинброктуң ролюнда — Юрий Яковлев.

СЭТА-ның фотохроникказы.

ЭХ, ХЕРЕЛ, ХЕРЕЛ...

Чечен чугаа

Июльдуң баштайгы хүннеричиг бирээзи. Автобус хоорайның вокзалында айыткан шагында үнүпкен. Хилиц-оол сонга дужунда сандайга олуруп алган. Оон чаныңга ортумак сынныг, ооңум характарлыг, Хилиц-оолдуу-биле дыка дөмей, бичежек кызыл сумка туткан аныяк оол олуруп алган. Автобус хоорайдан үнгеш, асфальтылыг орук-биле маныы улам дүгеледип орган. Ол «йде Хилиц-оолдуң кожазы:

— Кайы чедер силер, дуңмам?— деп айтырган.

— Ажыктыг суур — деп, ол кысказы-биле харылаан.

— Мен база аңаа чедер мен. Ында ажылдап, чурттап турар кижи мен. Силер кандыг херектиг ол суурже бар чор силер, дуңмам?—деп улам сиңнигип айтырган.

— Мен канчап силерни танывас кижи боор мен. Мен ол суурга төрүттүүгеш, аңаа өскен, орта ортумак школаны доосказ, ам институтта өренип турар мен — деп, Хилиц-оол бодуңуп дугайын кысказы-биле тайылбырлаан.

— Мээн силерни, силерниң меня танывазыңар-даа чөптүр. Мен көдээ ажыл-агый техникуму доосказ, Ажыктыг суурда чаа-ла бир чыл ажыг ажылдап тур мен. Агроном кижи мен — деп, ол бодуңуп дугайын чугаалаан.

Ол аразында автобуска олурган аныяктар ырлажып эгелээннер. Хилиц-оолдуң чугаалажып орган эжи база ырга катчып, аныяктар-биле кады ырлай берген. Ыры улам-на күштелип, ырлажыр кижилериң саны көвүдеп-ле орган. Аныяктарның чугаасооду көвүдел, ыры улам-на күштелзе-күштелзе, кожамыктарже шилчий берген. Артыкы сандайларга орган аныяктар ырны эзлчег ёзугаар эгелээр деп санал үндүрүп келгеш, ол ёзугаар ырлажып эгелээннер. Хилиц-оол аныяктарның ырызын чүгле дыңнап чораан, чаңгызынга-даа кирипшээн. А херек кырында ырлашкан ырларның сөзүн-даа, аялгазын-даа билир болган.

— Ыры эгелээр эзлчег бисче чоокшулап-ла олур, бодаңмас болзувусса, хоржок боор — деп, Хилиц-оолдуң кожазы бир соксай бээр араында чугаалаан:

— Силер дээрдеи башка, мен черле ыры бөлбес-тир мен — деп, Хилиц-оол кысказы-биле чугаалаан.

Ол чугааның соонда ийи кижи кожамыктан эгелээн, ам эзлчег Хилиц-оол сугларда келгеш. Хилиц-оолдуң кожазы илдиг-даа чок ырлап эгелей берген:

Чаа-Хөлдүң бажынайда
Чагган харның эриведи,
Чаразы кыстың —
Херелмаанын
Сагыжымдан мразвазын.

Хилиц-оол сырбаш дээн. «Херелмаанын, Херелмаа!» Ол чүү дээри ол? Артында-ла «Херелмаа». Қандыг-даа кожамык эштиг болур болгай. Хилиц-оолдуң кожазы ол-ла ырызының ийнгизин база эгелей берген.

Хөндергейиң бажынайда
Хөрүк харның эриведи
Хөөкүй кыстың —
Херелмаанын
Хөрээмейдеи мразвазын.

Херелмаа деп атты дыңнаваш, Хилиц-оол сагыжынга янзы-бүрү болдалдар кирип, мага-болу деридап, сиридейи берген шыкаш болган.

— Ам кожаларының эзлчээ..,

— Ырлаа билбес-ле болгай мен. Черле ырлаваан-даа чордум ,— деп, Хилиц-оол сирлээш үн-биле чугаалаан.

— Билбес кижи болза, ону канчаар силер че, дараазында кижиде барган-дыр-ла — деп, база бир үн артындан дыңналган. Хилиц-оол ыяткаш кайнаар-даа көрүмейн олурупкан. Ол аразында мур, нуку олуругда кыстарның бараза бир ырыны эгелей берген.

Хилиц-оол сонга өттүр көрүп алгаш, эрткен үеларни эргилдир бодап чораан. Кожазы ооллуң ырызында Херелмаа деп ат ону чүдеи артык хөлзедип эгелээн. Аныяктарның оон ыяй ырлашкан ырызын-даа сонуургаваан. «Ам дораан төрээн суурум Ажыктыга ала-бора... Мен кижилерим, ачам, угбам, дуңмаларым болгаш ийи чыл бурунгаар ортумак школаны ыды доосказ эш-өөрүм. Оларның аразында оон баштайгы ынакшылы —Херелмаа! Мээң чагааларымга харыы бербейн турду чоп. Ону бодаарга, өскерли бергеи ол чоор бе? Кайынам!

Ийи чыл... Дыка-ла дүргеи эрткен-дир. Сактырымга, дүүн чаа-ла ортумак школаны доосказ омак-хөглүг кежээвис болган шыкаш... Москва, Институт. Студент эш-өөрү, оларның аразында студент амыдыралының баштайгы хүнисриндеи эгелеп ол чоок таныжа берген өөрү, орус оол Владимир Покидов, кеззеде омак-хөглүг чоруур, литва оол Видас Кетлерис, эстон кыс Аллас Криста дээш кымнарны чок дээр!..»

Хилиц-оол ол-ла бүгү бодалдарга алымнаан, оруктун эрткенин безин эскербээн. Чалым чараш сууру Ажыктыга чедип келгеи. Автобус доктаай берген.

Үгбазының бажынынга келгеш, кезек хөөрешкен соонда, бичии кызыл сумказындан дуңмазынга конфеталар ап бээр дээш ажыда бергеш, алгырыкланып боду безин эскербээн.

— Ой, сумкам өске-дир. Мээнин эвес-тир!

Чүүл-даа ужуруп эки балбаанныдан бажында ыыттаар кижи чок болган.

— Канчап өске апарганы ол? — деп, элээн болганда үгбазы айтырган.

Хилиц-оол ам-на чүвеин ужуруп билип каан деми кожа олурган оолдуу-биле солужа берген. Ол ооллуң бажыны кайдал?

— Кончуун аа, угбай! Автобуска мээн-биле кожа бир агроном кижи мен деп оол олурган чүве, ооң сумказы-биле солужа берген хире-дир. Мээнин база шак-ла мынаг бичии кызыл сумка-ла болгай.

«Канчаарыл? Ол кижини кайын тыварыл?» деп болаттар Хилиц-оолдуң бажынга аңылыдым болгай. Маңаа төгүүтүнген фини балыкчылар бедик эриктен ырадыр эштиринден коргаарар.

Ам канчаарыл!

Эштир черден ыракка Владимир Ильичидан чажырып, хемге тывар деп шиитпирлеп алгаш мен. Хемнин эжерин эки билир мен, шагда маргылдаанга бир дугаарында даа кээп турган мен. Бир хүн мен хемге ачылап алыр дээш чорупкан мен. Мөнгө душкан кижилер айтырарлар:

— Дүүн сивер-биле кады кым эштип турду?... Адыок эштир-дир оо!

— Ол — мээң төрелим — Балтий флодунуң морягы-дыр. Дыштаныр дээш чедип келгеш, төрээн ынак хөлүн көргеш, өдүрен дег, эштип-сымнып турганы ол дүр ийин—деп, ону чажырар арга-биле дүш чок мегеледим.

— Моряк болуру-ла шымдыр. Моряктар ынчаар эжинмейн канчаар!...

Балтий флодунуң офицери—кайгамчык эштир кижи дугайында чугаа бистиң черге ынчан дыргын тарай берген турган.

Алексей ЧЫМБА.
Диш эмчизи.

КНО-нуң дыңнадып турарыбиле алырга, 1987 чылдың ортаа үезинде 5 миллиард чеде берген долгегейниң чоннуң 60 хуузу Азияда чурттап турар.

СӨС ДЫҢНАВАСТЫ КЕЗЕТКЕНИ

«Чүү дээш кара-бажыңда олуруп турарымга кым-даа бүзүревес боор. Мээң уруумга хемчегни онаавайн канчаар, ынчалза-даа бо хемчеглер эмин эрттир-дир»—деп, округ судунуң шиитпирин чарлаан соонда, Колорадо штатта Джефферсон округта ресторан ээзи Альфред Брайант чүгле ону чугаалаарынга ой болган.

Өөредилге чылының баштайгы чартык чылында безин ооң 15 хаттаг уруу 43 хүнну «дыштанган». Кичээлдерге 19 катап озалдаан болган. Кичээл үзер, сөс дыңнавас уругнуң үүлгедии дээш, уругдан аңгыда, ооң ада-иезинге база хемчеглерни онааган. Округ суду өөреникчи уругну штаттың эдип-чазаар лагеринге бир ай хөрээн эрттирер кылдыр шиитпирлээн. Уругнуң ада-иезинге суд база хемчеглерни онаагаан. Чүге дизе эрге-чагырга черлери оларны уруунарны албадап өөредикер деп 20 ажыг катап сагындырган чүве-дир. Альфред Брайант боду кара-бажыңга 10 хонар, а ооң кадайы Джейнис бир ай болур. Ынчалза-даа аңаа кара-бажыңдан ажылынче чоруп турарын чөптөөрээн. Оон ыңай өг-бүлени 300 долларга база торгаан.

Өг-бүлеге ындыг хемчеглерни онаарынга 1963 чылда Колорадо штатка хүлээп алганы хоойлу үндезин болган. 16 хар четпээн бүгү уругларны ыяал өөренирин ук хоойлу хүлээндирип турар.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Бодунуң байырын бодавайн,
Бойдусту камнап, хумагала.

Чаш кижини—чаптаар,
Чалгаа кижини — кочулаар.

Эткен үе эгиттинмес,
Эткир үн боолбас.

Чондан бедик эрге турбас.
Чоктан күштүг чуве чок.

Ажыл үнелиг,
Ары хоранныг.

Доң эткe бижек дыынмас,
Доңгун кижиге тол ижиклес.

Орук төнчүлүг,
Оорга чүстүг.

Үзүн орук шыланчыг,
Уян кижи ыглаган.

Өшкү анайын кагбас,
Өзенин аң кагбас.

Бүзүт сеткил чонга дайзын,
Бүянныг сеткил хөйге дуза.

Өлүм чаңгыс,
Өөрүшкү көвей.

Чаа-дайын ханныг,
Чалбыыш—орт хөлүг.

Көстен орт өскүүр,
Хөртүктен үер бадар.

Хем чер булуктаачал.
Хенче мал чудаачал.

Төл төрүттүнген адалыг.
Төөгү баскан истиг.

Тамыны довурак дескилээр,
Даралды демисел үзүткаар.

Мартына КУУЛАР.
Пенсионер.

ТӨРЭЭН ТЫВАВЫСТА

Тываның хоорай болгаш суурларында онзагай турескаалдыг черлер ээзээ эвес. Ылаңгыя уран-шеверлерниң кылган ажылдары чоннуң кичээнгейинде болу берген. Аңаа хамаарыштыр Кызыл хоорайны чижекке ап болур.

Бай-Тайга районнуң Тээли суурда ыяштар тараан парктың мурнуу талазында кылган дириг амыраннерниң дүрүүлери база культураның турескаалдары боор, чонга бараан боор турар. Оладып эрткен кижи ол уран кылган ажылдарны сонуургап туруксаазы келир.

Ол дыштанылга парыгынып иштин талазындан кел чоруурга, ында бедиди тургускан аңнерниң хевири дириг олчаан кылдыр көстүп, тайгасыннарны кежилдир хараап турган ышкаш сагындырар.

ЧУРУКТА: Тээли суурнуң парыгында аргар-кошкарының дүрүзүүн парктың иштин талазындан тырттырганы.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СОНУУРГАКТАРГА

БОТ КИЖИЛЕРГЕ ДЕЛГЕЛГЕ

Француз найысылалдың «Эспос Баграма» дээр сураглыг залыга бот кижилерге турескаалган чаңчыл болган салонну (делгелгени) организастаан. Бо эр болгаш хөрээжеи кижилерни каттыштырган оны каттыжылышкынар, ассоциациялар, үлетпүр болгаш садыг фирмалары-биле делгелгени организастааннар.

Чүгле бот кижилерге турескаалган салоннарны Францияда эрттирип турарында ужуурлы бар. Чуртта 2 миллион хире долу эвес өг-бүлелерни санаваска, 4,8 миллион бот кижилер бар.

Бот кижилерниң амыдырал бүйдалын чиигедиринге дузалыг дүрген белеткеттингир аъш-чем болгаш янзы-бүрү амыдырал хандырылга бараанарын аңаа делгээн. Чаңгыс бот эр, хөрээжен улустуң көвүдеп турары социологтарны дувүредип турар. Болуп эрткен салон социологтарга элээн дузалыг болган.

Салонга келген дыка хөй бот кижилер «бот чурттелганың чыргалдыг талаларын» көргүзерин орадашканнар. А «Фигаро» солуннуң бадыткап турары-биле ындыг эвес. «Чурттаалгага эш болур шынчы кижини канчап тып аар чоор?—деп чаңгыс-ла чажыт күзелдиг келгеннер-дир ийин олар» деп, ук солун бижээн.

ЧУРТТАКЧЫЛАРЫ КАЖЫЛ?

1988 чылдың ийиги чартыында Азияның чурттакчыларының саны 3 миллиард чеде бээр деп специалистер санаан. Ол дугайын Малайзияның төвүнге болуп эрткен парлалга конференциязында Азия чурттарының парламентарийлериниң чон өзүлдезиниң айтырыгларын чугаалашкан курааг ук санаалдаан.

ХУРАЛДЫҢ секретары Осман Рахман медеглээн. Ынчангаш чырыдыышкын ажылын дипке чорудары чугула, чон өзүлдезиниң бергелериниң дугайында кижилер билип алыр ужуруг —деп, ол чугаалаан. Бо талазы-биле семинарларны, делгелгелерни эрттирери ол ышкаш.

СОНУУРГАЛ

Тыва АССР-ниң Ниитилелиг-техникага болгаш ниитилелиг-техникага ажылдаарының